

BARTA ISTVÁN

Az 1831. évi pesti koleramozgalom

Az 1831. évi nyár nagy jelentőségű eseményeinek véres bevezetője, a július 17-i pesti megmozdulás tényszerűen eléggé ismeretes már a történetírás előtt. Eltekintve a korábbi, jobbára visszaemlékezéseken alapuló leírásoktól,¹ a Tanulmányok Budapest múltjából lapjain is jelent már meg róla szakszerű, levéltári anyag felhasználásával készült dolgozat.² E munkákban azonban a pesti munkásság első harcos jelentkezése ugyanabban a megítélésben részesül, mint a parasztság nem sokkal később elkövetkező, országot rengető felkelése: a munkátlan csőcselék értelmetlen, szükségtelen, kártékony megmozdulásává torzul, amelynek egyetlen célja a fosztogatás, a zavarosban halászás, a részegeskedés és a pusztító ösztönök kiélése, s amelynek résztvevőit csak jól megérdemelt sorsuk éri el a katonaság sortüze és a pesti vegyes bíróság ítélőszéke előtt. Ha a mozgalom tényeinek vizsgálatát csak egyetlen nap eseményeire és egyetlen forráscsoportra korlátozzuk,³ akkor valóban könnyen tekinthetjük sajnálatos véletlennek a mozgalom kitörését, arra azonban még a történetíró polgári szemlélete sem elegendő indok, hogy akár ebben a mozzanatban, akár a korszak egyéb paraszti és plebejus megmozdulásaiban ne lássa meg annak a belső társadalmi erjedésnek egyik tünetét, amely éppen a polgári fejlődés előtt elzárt utat feszegeti. A bomló feudalizmus viszonyai között jelentkező népi megmozdulások alapvetően előremutató vonásait a polgári társadalom történetírása is csak fejlődésének utolsó, hanyatló szakaszában veheti tagadásba, akkor, amikor saját ingadozó rendjének védelmében mindenfajta forradalmi megmozdulást elítél. A marxista történelemszemlélet nem ismeri el a véletlen szerepét a történelmi folyamatok alakulásában, s nem tekinti véletlennek az 1831. július 17-i pesti epizódot sem. Igazi, bár korlátozott jelentőségét pedig azzal igyekszik megállapítani, hogy nem körülményeiből kiszakítva vizsgálja, hanem időben és térben a maga helyére teszi: behelyezi a polgári forradalom felé haladó fejlődés folyamatába, s megkeresi helyét, összefüggéseit a bomló feudalizmus társadalmának egyéb, az adott időpontban érvényesülő jelenségei sorában.⁴

Ilyen perspektívából szemlélve a pesti koleramozgalom, különösen azonban a felvidéki nagy parasztfelkelés a forradalom irányába elinduló fejlődés első, kezdeti hullámának tetőzését jelenti Magyarországon. A folyamat, amely Magyarországon is mozgásba hozta a válto-

zást kívánó erőket, a hazai valóság talajából sarjadt, de kibontakozására erős hatással voltak a nemzetközi események. 1830 első felében szórványos, halkabban jelentkező kezdeményezések után a Hitel mutatta meg messzevilágító fényvel a válságból kivezető utat, s olyan eszmék kicsírázását is elindította, amelyek már erősen túlmutattak szerzője szándékain. A júliusi francia forradalom, Belgium népének felkelése, a lengyel szabadságharc, a kibontakozó olasz és német mozgalmak együttvéve hatalmas erejű forradalmi hullámot alkottak s hatásuk kiterjedt Magyarországra is. Ez a hatás nem volt egyértelmű. Antimonarchikus jellegű és demokratikus irányzatuk félelmet és elutasítást váltott ki az uralkodó osztályokból, de lelkesítette s a példa követésére buzdította azokat a radikálizálódó rétegeket, amelyek a feudális viszonyok fokozatos felszámolását óhajtották. Szinte egyértelmű rokonszenvet váltottak viszont ki azok a mozgalmak, amelyek — mint a belgáké, olaszoké, de különösen a lengyeleké — a nemzeti elnyomatás megszüntetésére, az önrendelkezés kivívására irányultak. A nyugtalanság még az 1830 őszen ülésező országgyűlést is hatalmába kerítette: az udvarnak nehéz csatát kellett megvívni az újoncmegajánlás kérdésében a nemzeti követelésekkel fellépő ellenzékkel szemben, gyanús ellenzéki szervezkedések folytak a követek között, s a haladó követek arra szövetkeztek, hogy a következő országgyűlést a magyar alkotmány korszerűsítésére, nyugati polgári intézmények bevezetésére fogják felhasználni.⁵ A nyugtalanság, a forrongás áthatotta a társadalom alsóbb rétegeit is és súlyos aggodalmakat keltett a kormány köreiben.

A kormány a forradalmi eszmék terjedését a régi, kipróbált eszközökkel akarta megakadályozni: szigorította a cenzúrát, megerősítette a titkos szolgálatot, 1830. december 31-én pedig körrendeletben hagyta meg valamennyi hatóságnak, hogy minden idegent, különösen a vándorló mesterlegényeket szigorúan figyeltetni kell, főleg ha Franciaországból, Németországból vagy Lengyelországból jönnek.⁶ Csak fokozták az udvar aggodalmait azok a jelentések, amelyek a következő január folyamán Párizsból érkeztek. Apponyi követ arról küldött jelentéseket, hogy párizsi kormánykörök a magyarországi forradalom közeli kitörésére számítanak, hogy a párizsi „Club des amis du peuple”, amely az európai forradalmi mozgalmak szálait a kezében tartja, élénk levelezést folytat a magyar elégedetlenekkel, hogy Magyarországon három év óta titkos társulat működik, amely a rendi alkotmány felforgatását és demokratikus alkotmány bevezetését tűzte ki céljául, hogy már az elmúlt év novemberében két francia ágens indult Magyarországra, s hogy az olasz forradalom első puska lövése lesz a jel a magyarországi forradalom kitörésére.⁷ A jelentésekből Metternich egy nagyszabású, egész Európát behálózó forradalmi szervezkedésre következtetett, és figyelmébe ajánlotta Reviczky kancellárnak, hogy derítse fel a magyarországi forradalmi propaganda ügynökeit.⁸ Reviczky az utasítást azonnal továbbította a nádornak, az országbírónak, a személynöknek, a tárnokmesternek és néhány bizalmas főispánnak, felhívta figyelmüket a külföldi propaganda, valamint azokra a rétegekre, amelyek a legkönnyebben forradal-

masíthatók,⁹ és véleményüket kérte a teendőkre vonatkozólag. A beérkező válaszok jól érzékeltették az országban egyre terjedő, fokozódó nyugtalanságot. A nádor összefoglaló képet adott az ország hangulatáról; a nemességet és a polgárságot nem tekintette veszélyesnek, a parasztforradalom lehetőségét azonban — a földesúri kizsákmányolás következtében — nem utasította el, s felhívta a figyelmet Pest városára is, amely a legnépesebb város az országban, városi viszonylatban itt a legtöbb a nincstelen és az egyetlen hely, ahol egy felkelés veszélyessé válhatna.¹⁰ Cziráky országbíró is arra használta fel az alkalmat, hogy válaszában lehangoló képet fessen a társadalom minden rétegében elharapózó új szellemről, amely nem tiszteli a tekintélyt és a tulajdon szentségét, izgat az egyház és a klérus ellen, mérgező eszméi terjesztésére sajtószabadságot követel, hogy a népet fellázza, a kormány embereit hazaárulóknak, önhasznukon munkálódóknak hirdeti, meg akarja rontani az ősi alkotmányt, a parasztok elnyomatása miatt panaszkodik, el akarja venni a tizedet a paptól, a kilencedet a földesúrtól, a parasztnak földtulajdont s országgyűlési képviselőt ígér, és elsősorban az ifjúságot keríti hatalmába.¹¹ Majláth Antal zempléni főispán különösen két városra hívta fel a figyelmet: Sátoraljaújhelyre, ahol, megyeszékhely lévén, mindig sok a nemes és nagyszámú az ifjúság, és Sárospatakra, amelynek református főiskoláján ezerre menő diák tanul, kitéve a kísértéseknek és félrevezetésnek.¹² Hasonló jelentések futnak be az ország más részeiből is,¹³ minden jelentés a nyugtalanság hangulatát árasztja, gyanús idegenekről tesz említést, forradalmi ágenst sejtett a jámbor külföldi kereskedők, mesterlegények köpenye alatt, s a parasztság elkecseregett hangulatáról ad számot.

Ebben az országos keretben természetes, hogy a nyugtalanságok fészkévé vált az a város is, amely az ország központja, amelynek a legtöbb a lakosa, s ezek sorában a legnagyobb az ipari munkások száma, és amelyben a legnagyobb létszámú a kancellár által legveszedelmesebbként jellemzett egyetemi ifjúság és a birtoktalan, szellemi munkából élő értelmiség. Valóban, Pest szinte a középpontjává válik 1831 első felében az országot előntő politikai nyugtalanságnak. Januárban a Halczlházban röpiratot találnak, amely felkelésre szólítja fel a magyar népet.¹⁴ Cziráky országbíró is mellékelte fentebb ismertetett jelentéséhez egy névtelen levelet, amelyben a haza leggonoszabb ellenségének nevezték, s a szabadság védelmére fegyveres felkelést helyeztek kilátásba. Márciusban Eichholz városkapitány két német nyelvű lázító iratot küld fel Bécsbe: az egyiket március 20-án a Kúria kapujára, a másikat 22-én a lipótvárosi templom ajtajára tűzték ki. Az elsőben a névtelen szerző fegyverre szólította a magyarokat, gúnyolódva fölöttük, hogy ők a német utolsó szolgálói Európában. A második a városi szegénység nevében fenyegette meg a gazdagokat forradalommal és a párizsi példára hivatkozva jósolta meg pusztulásukat. Reviczky jelentést tett az ügyről a királynak, hangsúlyozva, hogy a hasonló esetek száma egyre szaporodik; megjegyezte, hogy a röpiratok rossz stílusa plebejus szerzőkre enged következtetni.¹⁵ Valóban, hasonló esetek az ország más részeiben is for-

dultak elő: május elején a debreceni nagytemplom falára ragasztva találtak egy röpiratot, amely a francia és lengyel példa utánzására hívta fel a magyar népet.¹⁶ Május elején egy titkos jelentés arról adott hírt, hogy Pesten egy „Ultra Constitutioneller Bund” alakult, amelyet a legjelentősebb állami hivatalnokok egynémelyike is támogat, s amely a következő országgyűlésen akarja elveit megvalósítani.¹⁷ A franciáknak is sok barátjuk van a jelentő szerint Pesten, különösen az ügyvédek között. Egy fiatal ügyvéd nyíltan hangoztatja, hogy most majd a kiváltságosakra kerül a sor, s hogy Németország követni fogja Franciaország példáját; ebben a polgárság és értelmiség soraiból sokan egyetértenek vele.¹⁸

De a legveszedelmesebbnek látszottak azok a megnyilatkozások, amelyek az élethalál-harcát vívó lengyel nemzet mellett hangoztak el. Az ország népe tüntetett a lengyelek iránti rokonszenvével, a megyék feliratokban követelték a királytól a lengyelek melletti beavatkozást, s országszerte gyűjtés indult a lengyelek javára. A lengyelek melletti tüntetések Pesten is napirenden voltak. Eichholz városkapitány április 16-án azt jelentette a kancellárnak, hogy a város lakossága nagy érdeklődéssel kíséri a lengyel eseményeket, s hogy az egyetemi ifjúság, a királyi Tábla jurátusai és a fiatal ügyvédek a Fehér hajó nevű vendéglőben rendszeresen gyűléseznek és éles szócsatákat vívnak a pesti szerb ifjúsággal, amely az oroszokkal rokonszenvez.¹⁹ Egy április 19-éről keltezett jelentés arról számolt be, hogy a lengyel felkelés sikerei hihetetlen lelkesedést váltottak ki Pest lakosságából, kivéve a szerbeket, akikkel az egyetemi ifjúság nap mint nap éles szóváltásokba, sőt néha tettlegességekbe is keveredik a Fehér hajóban.²⁰ A lengyelbarát hangulat országos megnyilvánulásai közül a legfeltűnőbb is Pesthez fűződik. Az 5. tüzérezred szolgálatból kilépő fiatal kadétja, Perczel Móric április végén több tüzért rábeszélte, hogy szökjenek meg, kézműveslegénynek öltözve hagyják el az országot és álljanak be az oroszok ellen küzdő lengyel seregbe. A tervet még kivitelezése előtt felfedezték, kiderült, hogy polgári fiatalok is voltak benne, s olyan hírek is járták a várost, hogy francia ügynökök szervezik a vállalkozó kedvű fiatalok kiszöktetését. A szervezkedés katonai résztvevői katonai bíróság elé kerültek, a katonaságtól már kilépett Perczelt azonban Pest megye kiszabadította a helyőrség börtönéből, s a kormányznak tehetetlen dühvel kellett néznie, hogyan lelkesedik a pesti megyegyűlés Perczelért, hogyan biztosítja számára a szabad lábbon való védekezést, s hogy a megyei törvényszék elől hogyan szabadul végül is büntetlenül, ünnepelt hősként a vakmerő terv szerzője.²¹ A június 7 és 9. közötti megyegyűlés volt egyébként is a pesti lengyelbarát tüntetések tetőpontja: ekkor vitatták meg a rendek a lengyelek érdekében a királyhoz intézendő felirat ügyét, s a gyűlés, különösen pedig a hallgatóság viharos erejű állásfoglalása ellenállás nélkül győzelemre segítette az ellenzék felirati javaslatát.²²

Közben azonban június elejétől kezdve az északkeleti határokon már jelentkező kolera sötét árnya is egyre jobban kiterjeszkedik a város fölé. Egy június 7-i titkos jelentés a Fehér hajóbeli lengyelbarát tüntetésekkel együtt²³ már arról is hírt ad, hogy Pestről egy csoport orvos uta-

zott a járványtól veszélyeztetett vidékekre. A politika egy ideig még továbbra is az előtérben van: még június 14-én is arról kapnak jelentést Bécsben, hogy a lengyelek iránti lelkesedés tovább fokozódik, június 29-én is csak arról biztosíthatja a lengyelek és a liberális eszmék iránti rokonszenvről panaszkodó jelentés a rendőrminisztériumot, hogy tetteleges fellépéstől nem kell tartani.²⁴ Sőt, július elején a pesti levelező a lengyelek melletti hangulat szokásos ábrázolása mellett arra hívja fel az illetékesek figyelmét, hogy Pesten felsőbb osztályokhoz tartozó emberek között, de különösen a középosztály körében elképesztő szellem uralkodik: mindenki reformálni akar, sajtószabadságot, miniszteri felelősséget s ezer más dolgot követelnek.²⁵ A forrása mindennek a levelező szerint az augsburgi Allgemeine Zeitung olvasása; az emberek a kávéházakban mint az örültek vetik rá magukat erre az újságra, faldják a francia és angol kamara vitáiról szóló tudósításokat, minden egyes példányt százak olvasnak. De a tiltott könyvek is akadály nélkül forognak az országban, s még az egyháziak között is akad, akit megfertőzött már az újítás szelleme. De ugyanebben a jelentésben már arról is szó van, hogy a terjedő kolera miatt Pest körül létesített egészségügyi zárlat rendkívül sok nehézséget okoz; a kereskedelem kezd megbénulni, drágulnak az élelmiszerek, s hamarosan a készletek teljes kimerülésére lehet számítani. Az egyik napról a másikra élő munkások kereseti lehetőségei csaknem teljesen megszűntek, s a lakosság jobban fél a közelgő nyomortól, mint magától a kolerától. Egyedül Ullman dohánybizományos 300 dohányválogató munkást alkalmaz, ha megszűnik a dohányfelhozatal, ezek is kenyér nélkül maradnak. A nádortól a legutolsó emberig mindenki teljes zavarban van, senki sem tudja, mit kellene csinálni.²⁶

Ahogy a kolera egyre mélyebben behatol az ország belsejébe, úgy válnak mind aggasztóbbá a Pestről Bécsbe érkező hírek. Július első napjaiban az udvart az a hír ejti kétségbe, hogy a nádor Pestről elutazó családját a tömeg megtámadta.²⁷ A hír nem bizonyul igaznak, de Bécsben tovább terjednek a hírek a pesti nyugtalanságokról, a Magyarországon küszöbön álló felkelésről, a nádor meneküléséről stb. Ezeket a levelezők meg tudják egyelőre cáfolni, azt azonban kénytelenek beismerni, hogy a zárlat következtében nő a drágaság és az élelmiszerhiány, hogy a veszedelem hírére sok iparoslegényt és bérből élő munkást bocsátottak el, s hogy ezek számának növekedése a közbiztonság csökkenésével jár együtt. Az első figyelmeztető jelek már feltűntek: több ízben gyújtogatásnak jöttek nyomára, s a hatóságoknak komoly gondot okoz a tűzveszély megelőzése, s a rendzavarásra hajlamos elemek szemmeltartása. És a július 14-én kelt jelentés végén a drámai hír: aznap a Ferencvárosban hirtelen meghalt egy nemrégiben Tiszaroffról hazatért kocsis, és ugyanabban a házban még két beteg van! A kolera tehát felütötte fejét Pesten is.²⁸ Egy másik egyidejű jelentés szerint már öt ízben ütött ki tűz a városban, a szegény néprétegek hangulata igen rossz, a kolerát nem is akarják elhinni, a hatósági intézkedések szerintük a parasztság és a szegény nép ellen irányulnak, s olyan megnyilatkozások hallatszanak, hogy a nép, mielőtt éhenhalna, felgyújtja a várost és agyonüti az urakat. Egy

harmadik jelentés kemény intézkedéseket követel a nyugtalan elemek ellen, s ha ez megtörténik, akkor hiába működik a városban akárhány külföldi ügynök, Magyarország lesz az utolsó az európai országok között, amelyet a veszélyes korszellem elragad.²⁹

Az első kolera-esetek feltűnése megindította Pesten az események áradatát. A nádor sürgős jelentést tett a halálesetről Bécsbe, a kancellár már július 15-én felterjesztette a jelentést a királyhoz, s egyben jelentette, hogy már kiadta az intézkedéseket a Duna-vonal teljes lezárására.³⁰ Pesten valóban életbe léptek a rendkívüli intézkedések: megszüntették az egészségügyi igazolások kiadását, Mednyánszky Alajos báró egészségügyi biztosként megkezdte működését, s július 16-án felszedték a pestbudai hajóhíd Pesthez közel eső részét is. Ez az utóbbi intézkedés lett közvetlen kiváltója a másnap bekövetkezett véres eseményeknek.

A nádor július 17-éről kelt levelében még arról írt a kancellárnak, hogy Pest nyugodt, Mednyánszky és a polgármester rendkívül tevékenyek, s ha nem is reméli, hogy a veszedelmet csírájában el lehet fojtani, mégis biztatónak tartja, hogy 16-án egyetlen új eset sem fordult elő és a korábban jelentett nyolc eset közül is csak négy bizonyult valóban kolerának, Buđán pedig még egyetlen egy sem fordult elő. Írt a híd felszedéséről, az elzáró intézkedésekről, a szaporodó tüzesetekről, a különböző felkelésekről szóló álhírekről, s arról, hogy a zárlatot a lakosság egy része korainak tartja; maga is annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogy a zárlaton lazítani kell, különben elmaradnak a mezőgazdasági munkák, a nép hangulata az ellenállásig romlik s az elkövetkező télen éhínség lesz.³¹

A nádor a budai várban még be sem fejezte jelentése írását, amikor Pesten már drámai eseményekben robbant ki a hosszabb idő óta sűrűsödő feszültség. Az egyetlen az évvégi vizsgákat a szokottnál korábban befejezték, s a jobbára vidéki diákság éppen akkor készült hazaindulni, amikor a Pest és Buda közötti közlekedést elzárták. A diákok már 16-án este zajos gyűléseket tartottak az egyetemmel szembeni kocsmában, 17-én reggel pedig tömegesen jelentek meg a megyeháza előtt, hogy megszerezzék az elutazásukhoz szükséges egészségi bizonylatot. Erőszakkal magukhoz kerítették az egyetem zászlaját is, később azonban visszaadták azt az egyetem pedellusának. A megyeházától Mednyánszky egészségügyi biztos házához vonultak, s követelték a híd megnyitását, egy csoport diák pedig a július 15-én kolerában meghalt Koller tanácsnok házához vonult, s kísérletet tett, hogy a ház elé állított fegyveres őrköt elfűzze. Havas Ignác orvoskari dékán és Stáhly Ignác orvosprofesszor kísérletet tettek a tüntető tömeg eloszlatására, azonban sikertelenül, sőt a diákok kényszerítették Stáhlyt annak a kijelentésére, hogy Pesten nincs még kolera, s erre a kijelentésre alapozva akarták kikényszeríteni a hajóhíd megnyitását. Az illetékesek — Mednyánszky, a megye, a város, az egyetem és a katonaság vezetői — ígérekkel akarták elodázni a döntést, délutánra ígérték a híd megnyitását, az ifjúság azonban nem elégedett meg ezzel, hanem tizenegy óra tájban nagy tömegben a hídfőhöz vonult. A hidat ekkor már katonaság őrizte, s a tömeg Wernhardt tábornok megnyugtató szavaira egyelőre eltávozott, délben azonban

útból visszatért, s mivel a híd még ekkor sem volt helyreállítva, támadólag lépett fel a katonasággal szemben. A katonaság nem volt felhatalmazva fegyverhasználatra, s ezért némi dulakodás után visszavonult és a diákok közáporától kísérve elhagyta a hídfő környékét. Ezután a diákok visszatértek a hídhoz, helyre rakták a híd felszedett deszkáit, s közülük azok, akik a Dunántúlra akartak hazatérni, átkeltek és elhagyták a várost.

A mozgalom azonban nem lohadt le a diákság egy részének eltávozásával. A tüntetőkhöz ugyanis már a délelőtti órákban felzárkózott a külvárosok plebejus népe és a mesterlegények tömege, s ezek a diákság jórésszének kiválása után is a színen maradtak. A délutáni órákban néhány diák vezetése alatt a színház előtt gyülekeztek, megpróbálták zászlót szerezni a színházból, majd egy dunai hajóról vörös zászlót zsákmányoltak s arra esküt tettek. Ezután dorongokkal és más alkalmi fegyverekkel felszerelve először a hídfő melletti két vámházat dúlták fel, majd zászló alatt a városháza elé vonultak, megkísérelték a behatolást, s miután ez a kísérletük sikertelen maradt, beverték az ablakokat és a Kereszt utcában levő laktanya felé nyomultak. Útközben összetörték a lámpákat majd beverték a laktanya ablakait is; útbaejtették az Egyetem téri Bocskor vendéglőt, a kolerával fertőzött Csillag-házat, a Kecskeméti utcát, a gyűlölt Cziráky Antal országbíró házát, a Zrínyi-vendégfogadót, a Fehér ló kocsmát, a Két pisztolyhoz címzett vendéglőt, a Két országhoz címzett kávéházat, a Veres hordó kocsmát, s végül a mai Calvin tértől két részre szakadva a mai Nagyvárad téren és mai Soroksári úton felállított veszteglő házak felé indultak el.

Amíg a tömeg pusztítva járta a város utcáit, a megyei, városi és katonai hatóságok lázasan tárgyaltak a megyeházán a felkelés elfojtásának módzatairól. Arra a megállapodásra jutottak, hogy a tömeg ellen csak a katonai karhatalom léphet fel a siker reményével, s miután a Várban székelő nádor megadta a hozzájárulást a katonaság igénybevételéhez, a városi helyőrség parancsnoka, Wernhardt tábornok megindította csapatait a felkelők ellen. Öt század gyalogság, egy szakasz lovasság és két ágyúval felszerelt tüzérség indult el a rend helyreállítására. A támadó katonaság ugyancsak két részre oszlott s úgy indult a tüntetők két csoportja után. Az Üllői úti század a veszteglő háznál érte utól a vámház szétrombolásával foglalatoskodó tömeget, amely a katonaság láttára nem futott meg, hanem harci rendbe sorakozva, primitív fegyvereivel a katonaságra vetette magát. Nem tudta őket szétszórni a katonaság sortüze sem, amely pedig négy halottat és igen sok sebesültet követelt áldozatul. Újabb rohamra indultak, s csak a lovasság támadása elől futottak meg; a huszárok 39 foglyot vittek innen be a megye és a város börtönébe. Az összeütközés hírére a Soroksári úton kifelé haladó katonaság is átvágott az Üllői útra, mivel azonban a harc közben már megszűnt, a győztesekkel együtt indultak vissza a városba. A Calvin térhez közeledve újból sokasodott a tömeg, köveket dobált a katonaságra és a foglyok szabadonbocsátását követelte. Az Üllői útnak a térbe történő betorkollásánál újabb összeütközés történt, újabb sortűz dördült és újabb halottak hullottak el. A tömeg végül itt is szétfutott, a város középpontja felé vo-

nuló katonaság pedig a Ferenciek terén még egy kisebb csoport tüntetőt szórt szét és azután bevonult az Invalidusok házában levő laktanyába. A két sortűznek összesen hét halálos áldozata volt, a kórházba szállított tizennégy súlyos sebesült közül hamarosan meghalt öt. A rend estére nagyjából helyreállt, a hatóságok erélyes intézkedésekkel igyekeztek biztosítani a nyugalmat, a polgárság pedig felfegyverzett polgárőrséget szervezett és állandó őrzéssel ügyelt a város rendjére.³²

Bécsben mélységes megdöbbenést keltettek a Pestről érkező hírek. A kancellár a nádor első beszámolóit azonnal felterjesztette a királynak,³³ maga pedig széleskörű intézkedéseket tett: utasította a megyéket, hogy fogják el és zárják veszteglő intézetekbe a Pestről hazatérő diákokat, tájékoztatta Metternichet a Duna-vonal áttörése folytán előállott új helyzetről, orvosokat, gyógyszereket kért, a katonai hatóságoknál javasolta a határzár és a húsznapos veszteglési idő bevezetését az osztrák tartományok határán. A nádor egymásután érkező jelentései az egészségügyi helyzet gyors romlásáról, a kolera Pesten és Budán, sőt a Dunántúlon való terjedéséről számoltak be. A kancellár július 22-i levelében elkeseredett kifakadásokkal halmozta el a „pesti egyetem kannibáljait”, akik önmagukat és az isteni és emberi törvényeket megsúfolva királyuk, hazájuk, polgártársaik, sőt az egész emberiség árulói lettek, tolmácsolta a király felháborodását is, s felszólította a nádort, hogy a zavaros és ellentmondó hírek özöne után küldje fel végre a július 17-i események pontos, világos, időrendbe foglalt leírását, ismertesse a felbujtók, vezetők és cinkosok nevét és tetteit, a mozgalom irányát és célját, mert enélkül nem tudja sem az uralkodót, sem a bécsieket meggyőzni arról, hogy Pesten nem forradalom tört ki. Tájékoztatót kért arról is, mi történt a tettesekkel, a felbujtókkal, s a király nevében azt ajánlotta, hogy ütlegetések helyett a hatóságok inkább azt igyekezzenek kivenni az elfogottakból, ki lázította őket és ki adott pénzt nekik.³⁴ Növelte az aggodalmakat, hogy a nádor nap mint nap érkező jelentéseiből nem lehetett a helyzet tartós javulására következtetni. Július 20-án arról írt, hogy azok, akiknek nincs veszteni valójuk, ki akarják szabadítani a foglyokat. Július 22-i jelentése feszült hangulatról beszél, s a rémhíreknek arról az áradatáról, amely előnti a várost és az országot: arról beszélnek, hogy nincs is kolera, csak azért találta ki a kormány, hogy ennek ürügyén csapatokat hozhasson az országba a küszöbön álló forradalom ellen, a parasztokat meg azzal hitegetik, hogy a katonai intézkedések a nemesek ellen irányulnak, az ő zsarnokságuktól akarja a kormány a parasztokat megszabadítani. A július 25-i jelentés nyomorról, további munkáselbocsátásokról számolt be, nehéz napokat jósolt, kemény rendszabályokról, a helyőrség megerősítésének szükségességéről beszélt, ugyanúgy a július 26-i is, amely részletesen beszámolt a népnek az orvosi rendszabályokkal szembeni ellenállásáról, a terjedő mendemondákról, különösen az ekkor már országosan elterjedt mérgezési rémhír pest-budai jelentkezéséről. Csak a július 27-i jelentésében írhatott végre a nádor arról, hogy néhány gyors haláleset végre kijózanította a pestieket, és a lakosság most már készségesebben tesz eleget a hatósági intézkedéseknek.³⁵ Közben újabb

mozgalmakról is érkeztek hírek: Kassán július 19-én volt nagy diáktüntetés, amelyben egyesek a párizsi példa utánzására buzdítottak,³⁶ július 24-én este a budai kórház környékén volt csődület, amelyet katonaságnak kellett szétverni,³⁷ s Miskolcra, Komáromból és Pozsonyból is hasonló mozgalmakról érkeztek hírek. Az udvarnál a befutó hírek hatása alatt egyre szilárdabban kialakult az a meggyőződés, hogy az egyes esetek csupán láncszemei egy Magyarország forradalmasítását célzó külföldről irányított nagyszabású tervnek. Ezt a meggyőződését fejtette ki Reviczky kancellár a királyhoz július 25-én írt felterjesztésében,³⁸ de ilyen szellemenben utasította maga a király is július 28-án a nádort arra, hogy tegyen meg mindent a pesti felkelés kitervezőinek és felbújtóinak a kinyomozására.³⁹ S ez a meggyőződés sűrűsödött össze abban a kimerítő, bizalmas rendelkezésben is, amelyet a kancellár a király nevében augusztus 1-én intézett Szécheny Antal grófhhoz, a magyar kamara helyettes elnökéhez.

A rendelkezés utalt a király mélységes megdöbbenésére, hazafelségárulásnak, a magyar név ország-világ előtti megbecstelenítésének nevezte a július 17-i eseményeket, de ezen túlmenően kiemelte azt az elgondolkoztató szempontot: nem a régi rend ellenségeinek a műve volt-e a felkelés?⁴⁰ Utalt arra, hogy a király ezért szükségesnek tartja az események eredetének, kibontakozásának és lefolyásának a lehető legrészletesebb és legpontosabb felderítését, annál is inkább, mert ismeretes előtte, hogy bizonyos idő óta titkos szervezetek dolgoznak Magyarország forradalmasításán, sőt külföldi forradalmi lapok a pesti eseményekkel egyidőben már a magyarországi forradalom kitöréséről írtak.⁴¹ A király figyelmét az is magára vonta, hogy egy időben több helyütt is voltak hasonló megmozdulások; s az a meggyőződése, hogy a kolerával kapcsolatos intézkedésekkel szembeni ellenállás, a rémhírek terjesztése is a felforgatók műve lehet. Ezért felszólította a kancellár a címzettet, hogy a legrészletesebb nyomozás alapján, s a legnagyobb, még a nádorral szemben is kötelező titoktartás terhe mellett válaszoljon a mellékelt kérdőpontokra, amelyek a mozgalom keletkezésére, lefolyásának részleteire, a benne résztvevőkre, a vezetőkre stb. vonatkoznak.⁴²

Az udvarnak a pesti mozgalom forradalmi háttere iránti érdeklődése augusztus első napjaira elérte a tetőpontját. S hogy a rendkívül fontosnak tartott ügy tisztázása végül is nem történt meg olyan alaposan, mint amilyenre a felkészülésből következtetni lehetne, annak csak részben oka az a körülmény, hogy a kolera országos elterjedése, Ausztria fenyegetettsége, a közigazgatás és a hírszolgálat megbénulása erősen megnehezítette a nyomozások időbeni elvégzését. A fontosabb oka az érdeklődés csökkenésének egy sokkal nagyobb jelentőségű esemény, a felvidéki nagy parasztfelkelés kitörése volt, amelynek híre augusztus első napjaiban jutott el Bécsbe.⁴³ A pesti ügy egyszerűen kikerült a kormány szervek érdeklődésének előteréből; Reviczky kancellár igazolva látta feltevését a Magyarország forradalmasítására irányuló nemzetközi és hazai összeesküvésről, s ettől kezdve a felkelés területén működő hivatalnokokat majd Eötvös Ignác királyi biztost zaklatta szinte eszelős következetességgel olyan adatokért, amelyek forradalmi

ágensek ottani működését bizonyították volna.⁴⁴ Ilyen adatok azonban nem futottak be, s Eötvös Ignác végül is kénytelen volt összefoglaló jelentéseiben a kancellárral szemben arra a határozott álláspontra helyezkedni, hogy a felvidéki parasztfelkelésnek nem forradalmi izgatós, hanem a parasztok nyomorúsága, elnyomottsága volt a legfontosabb oka.⁴⁵ S nem vezetett a Reviczky véleményével megegyező eredményre a pesti mozgalom kapcsán végzett sokoldalú nyomozás sem.

A pesti megyeháza és a városháza börtönében a megmozdulást követő napokban összesen 176 bebörtönzött várta ügyének eldöntését. A vádlottak három különböző bírói joghatóság — a megye, a város és az egyetem — hatásköre alá tartoztak, s ezért a vizsgálat lefolytatására, valamint az ítélet meghozatalára egyesített tanács alakult, amely a vádlottak kihallgatását és az ártatlanoknak a bűnösöktől való elválasztását három vegyes tanácsba végezte el. Az egyetem tanácsának azonban fennmaradt az a joga, hogy a városból eltávozott ifjakkal szemben majd az egyetemi tanév megkezdése után folytassa le az eljárást. Az előzetes vizsgálat és a tanúkihallgatások után összesen 19 vádlott került az „Egyveleges Törvényszék” elé, a többiekre a nyomozás nem tudott törvénybe ütköző cselekményt rábizonyítani, s ezért szabadon bocsátották őket. A nyomozás során a vallomásokból nem sikerült a mozgalmat előre kitervelt, politikai céllal történő cselekménynek minősíteni, s ezért a vádlottak ellen csak súlyos rendbontás miatt emeltek vádat. Az augusztus 16-án megtartott törvényszéki tárgyaláson a bíróság a rendezavarásokban vezérlő szereplő Bukovits Mihály volt orvostanhallgatót két évi, Szaktsi Ignácot, aki a dunai hajóról szerzett vörös zászló hordozója volt, egy évi börtönre ítélte, további kilenc vádlott fél éves, négy vádlott negyedéves büntetést kapott, három vádlott büntetését pedig az elszenvedett börtönrel kitöltöttnek vette a bíróság. A tizenkilencedik vádlott a vizsgálat alatt meghalt a börtönben. Ugyancsak ítéletet hozott a vegyes törvényszék három orvostanhallgató ügyében is, akik betyárnak öltözve, fokosokkal hadonászva járták a várost és rémületbe ejtették a polgárokat. Közülük nemes Antunovits Lajos négy, Szágfi György másfél, Lietsáer József pedig egy hónapi börtönt kapott.⁴⁶

A vegyes bíróság ítélete lezárta a július 17-i délutáni zavargások ügyét, a kormányhatóságok az 1831-es nyár drámai eseményei közepe nem tértek többé vissza a történetekre. Az ítéletlevelet pedig csak a nádor október 26-i sürgetésére, december 10-én terjesztette fel Kovách György alispán. Nem nyert azonban ilyen végleges elintézés a délelőtti megmozdulásokban részt vett egyetemi hallgatók ügye. A vegyes bíróság eljárásának tárgya ugyanis „csak a délutáni nép sepredek által véghez vitt excessus megbosszúlása lévén, a tanuló ifjúság által elkövetett délelőtti kicsapongásra csak annyiban terjedt ki, amennyiben a tanulók közül némelyek a délutániban is részesek voltak”.⁴⁷ Az egyetem tanácsa még július 18-án úgy döntött, hogy a részletes vizsgálatot akkor tartja meg, amikor a szétszéledt ifjúság a tanév megkezdésekor újból visszatér Pestre, addig az egyes karok dékánjaiból álló bizottságot küldött ki a megmozdulás tényeinek megállapítására. Az egyetemi

tanács a nádor augusztus 28-i utasítására szeptember 6-án felterjesztette a nádorhoz a bizottság jelentéseit az események lefolyásáról és a vegyes bíróság végzéseiről. A nádor október 26-i leiratában figyelmeztette az egyetemi tanácsot, hogy közeledvén a tanév kezdete, ne mulassza el a vizsgálatot a visszatérő diákokkal szemben, s terjessze fel azoknak a terhelteknek a névjegyzékét is, akik végleg kiváltak az egyetem kötelekéből, hogy a helytartótanács intézkedést tehessen kihallgatásuk végett.⁴⁸ Az egyetem azonban nem sietett a vizsgálatral, s csak a nádor újabb 1832. április 8-án kelt sürgetésére tett jelentést május 11-én a vizsgálat állásáról. A jelentés felsorolta azokat a nehézségeket, amikkel a különböző karokhoz tartozó, tanulmányaival és vizsgáival elfoglalt ifjúság kihallgatása jár, hivatkozott arra, hogy egy sor név szerint is felsorolt főbűnös már nem hallgatója az egyetemnek és hollétük nem állapítható meg, és végül mellékletként tartalmazott egy jegyzéket annak az 56 — jobbára a jogi karhoz tartozó — hallgatónak a nevével, akiket a bizottság eddig kihallgatott. A nádor május 17-i újabb leiratában megróttta az egyetemi tanácsot a vizsgálatban tanúsított hanyagsága miatt és felszólította, hogy már csak az igazságszolgáltatás rendjére és a közvéleményre való tekintettel is mielőbb fejezze be a vizsgálatot és ítélelhozattal zárja le az ügyet.⁴⁹ A kiküldött bizottság végre augusztus 19-én összefoglaló jelentést terjesztett a vizsgálatról az egyetemi tanács elé. A jelentés részletesen ismertette a július 17-i mozgalom délelőtti eseményeit s előljárójában kiemelte annak a 16 személynek a nevét, akik a tanúvallomások szerint a fővádlottak lehetnek az ügyben.⁵⁰ Ezek közül azonban történetesen egy sem tartozott már az egyetem joghatósága alá, nevüket tehát a bizottság külön jegyzékbe foglalta, a terhükre rótt cselekményekkel együtt, hogy a helytartótanács az illetékes törvényhatóságokhoz fordulhasson ügyükben. A továbbiakban 25 olyan hallgatót sorolt fel a jelentés, akik jelenleg is az egyetem jogszolgáltatása alá tartoznak, s részletesen ismertette az ellenük elhangzott vádakokat is.⁵¹ Szerepelt még a jelentésben Landerer nyomdász, aki a tüntetőkhöz csatlakozott, és egy Makot nevű ügyvéd. Felsorolt ezeken kívül a jelentés még hét olyan hallgatót, akik a délutáni tüntetésekben is részt vettek és fogságba kerültek.⁵² Bár ezek ügyét a vegyes törvényszék már elbírálta, de a rend kedvéért az egyetemi tanácsnak is foglalkozni kell velük. A bizottságnak csak a tényállás felderítése volt a feladata, az ítélelhozatal az egyetemi tanácsra hárult. A rektor a bizottság jelentését 1832. szeptember 7-én felterjesztette a nádornak. Kísérő jelentésében újból felsorolta azokat, akikre az egyetemi joghatóság már nem terjed ki, a fennmaradó 19 hallgatóval kapcsolatban pedig megígérte, hogy az egyetem elnökét felkéri a velük szembeni büntető eljárás megindítására. Kérte a rektor a nádort, hogy az egyetemmel szemben levő kávéházat, amelyből a tüntetés kiindult s amely egyébként is csak romlására szolgál az ifjúságnak, csukassa be, s megvédte a vizsgáló bizottságot a nádor dorgálásaival szemben: nem korholást, hanem dicséretet érdemel fáradozásaiért, s ezt meg is szavazta neki az egyetemi tanács. A nádor az országgyűlésre való felkészülés sürgős teendőinek közepette már nem szentelt sok

figyelmet az elavult ügynek, s csak 1833. január 11-én intézkedett újból az egyetem felterjesztésével kapcsolatban. A vidékre távozott egyetemistákra vonatkozó iratokat áttette a helytartótanácshoz megfelelő intézkedés végett, utasította a városi tanácsot a kérdéses kávéház bezárására, fenntartotta neheztelését az egyetemi tanács késedelmeskedésével kapcsolatban, s felszólította a tanácsot, hogy fejezze be végre legalább a hatáskörébe tartozó ifjak ügyét.⁵³ A helytartótanács március 26-án megkérdezte a nádort, nem lenne-e jobb a hosszadalmas intézkedések helyett a már ügyis feledésbe merült ügyet levenni a napirendről?⁵⁴ A nádor május 28-án hozzájárult a javaslatához, újból elítélőleg nyilatkozott azonban az egyetemi szervek késleltető magatartásáról, amellyel megakadályozták, hogy a délutáni zavargások résztvevői után a rendezavarások kezdeményezői, a diákok is elvegyék büntetésüket, s utasította a helytartótanácsot, hogy kezdeményezze az egyetem bíraskodási joghatóságának megreformálását.⁵⁵ Ezzel a pesti népmozgalom ügye a feledés homályába merült, mint ahogy átmeneti apály követte azt a politikai és társadalmi forrongást is, amelynek légkörében a pesti és a felvidéki felkelésekre sor kerülhetett. A megrettent közvélemény figyelme az országgyűlés felé fordult, amelynek az lett volna a feladata, hogy békés reformokkal vezesse ki Magyarországot a feudalizmus válságának zsákutcájából.

Kinek volt hát igaza? A kormánynak-e, amely az 1831. július 17-i pesti megmozdulást a magyarországi általános társadalmi forradalom első kitörésének tekintette, vagy a bíróságoknak, amelyek nem tudták, vagy talán nem is akarták a mozgalomban a forradalmi szervezetség szálait felfedni, s viszonylag enyhe ítéletekkel, vagy éppen az ítélethozatal elől való kitéréssel igyekeztek annak jelentőségét csökkenteni? A kormánynak, az udvarnak nyilván nem volt igaza, hiszen az állam hírszerző apparátusának teljes mozgósításával, évekig tartó nyomozásokkal sem sikerült egyetlen olyan ügynököt sem találni Magyarországon, akire kétségtelenül rábizonyult volna, hogy valamilyen nemzetközi szervezet megbízásából Magyarország forradalmasításán dolgozott volna. Nem is lehetett igaza, hiszen a forradalmat nem lehet importálni, s csak ott törhet ki, ahol gazdasági-társadalmi előfeltételei már kialakultak, ezek a feltételek pedig még nem jutottak kialakulásuk végső szakaszába az 1830 körüli Magyarországon. De nem volt igazuk azoknak sem, akik az érlelődő forradalom szempontjából nem tulajdonítottak jelentőséget a pesti megmozdulásoknak. Mert ha indokolatlan volt is Bécs féelme a párizsi forradalmi központ agitációjától, s ha túlzott volt is az a kép, amelyet a kormány emberei időnként a magyarországi forradalmi helyzetről festettek, annyi már a mozgalmat megelőző fejlődés ábrázolásából is kiviláglik, hogy a belső viszonyok alakulása és a nemzetközi forradalmi erők győzelmei nyomán Magyarországon — különösképpen pedig Pesten — erősödő tendenciával tűnnek fel a nemzeti önrendelkezésre s a társadalmi radikalizálódásra irányuló törekvések. Nem alaptalanul mutatott rá a kancellár több ízben is olyan értelmiségi rétegek létezésére, amelyek a politikai és társadalmi radikalizmus hordozói,⁵⁶ s nem ok nél-

kül tartotta az egyetemi ifjúságot a legveszedelmesebb eszmék terjesztőinek;⁵⁷ a radikális értelmiség éppúgy megvolt és hatott már a pesti mozgalom időpontjában, mint a városi ipari munkásság, amelyre ugyancsak vetettek már egy-két aggódó pillantást a hatalom birtokosai.⁵⁸ S ha a pesti megmozdulással kapcsolatos iratanyagot figyelmesebben megvizsgáljuk, nem egy olyan adatot találunk, amely kételyeket támaszthat bennünk a mozgalom teljes szervezetlenségét és teljes eszmei tartalmatlanságát illetően.

Az események egy koronatanúja, Csapó Lajos tanulmányi szabadságon levő katona, joghallgató, a katonai hatóságok előtt tett részletes vallomásaiban elmondta, hogy a tüntetést a diákok már az előző napon elhatározták, az egyetemmel szemben lévő kávéházban. A hídfőnél lefolyt tüntetésnél szerinte jól öltözött emberek biztatták a tomboló tömeget, egy magas, szőke, ügyvéd külsejű férfi pedig tele torokkal kiáltotta a népnek: „Hagyjátok most a hidat, nagyobb dologról van most szó, megsértették az alkotmányt, vívjuk ki mi is szabadságunkat, mint más nemzetek!”⁵⁹ Egy Simay nevű nemes ember hasonlót kiáltozott, és többen helyeselték nekik, a nép pedig tovább tombolt. Csapó beszélt vallomásaiban a Fehér hajó helyiségeiben lezajlott összejöveletekről is, ahol a belépők „éljen a szabadság”-gal köszöntek, a lengyeleket és a franciákat éltették és arra vártak, mikor lesz már nálunk is valami, mint a lengyeleknél. Annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a diákokat valamilyen párt akarta felhasználni a maga tilos céljaira, s hogy a felkeléssel változást akartak kivívni az ország vezetésében, amire a hangulat kedvező volt Pesten.⁶⁰

Hasonlóan érdekes mozzanatokat tartalmaznak a felkelés elleni katonai akciót vezető Wernhardt tábornok beszámolóí. A tábornok már a délelőtti folyamán csillapító beszédeket intézett a hídnál a diákokhoz, s ez alkalommal egy idősebb férfi arra biztatta a diákokat, hogy húzzák le a tábornokot a lóról és törjék ki a nyakát. De különösen jellemző a hangulatra az a tanácskozás, amelyet a város, a megye, a katonaság és a nádor küldötteiből álló vegyesbizottság tartott a kora délutáni órákban a megyeházán, hogy döntsön a katonai beavatkozás kérdésében. A tanácskozás lefolyása azt mutatta, hogy mind a polgári, mind a katonai résztvevők lehetők tartották, hogy a mozgalom általános, politikai jellegű felkeléssé fejlődik. A polgári résztvevők három kérdést tettek fel a tábornoknak: bízik-e abban, hogy a rendelkezésére álló erőkkkel el tudja nyomni a felkelést, nem tart-e attól, hogy ha a beavatkozás nem sikerül, a 60 000 lakosnyi város teljes egészében felkel, és hogy teljesen megbízhatók-e a csapatok (a helyőrség ugyanis magyar és lengyel alakulatokból állott)? A tábornok kérdéssel válaszolt: biztos-e, hogy a polgárok nem vesznek részt a felkelésben és nem is fognak abba beleelegyedni? A polgármester biztosította a tábornokot a polgárok hűségéről, mire a tábornok azt felelte, hogy ha két órán belül parancsot kap a fegyverhasználatra, akkor estig biztosan elnyomja a felkelést. Annál is inkább ezt kellett mondania, mivel meg volt arról győződve, hogy ha a sötétség beálltaig nem verik le a népmozgalmat, a város a

gyújtogatásnak, fosztogatásnak és pusztításnak esik áldozatul, s másnapra kitör az általános felkelés, amely tág lehetőségeket nyújt ellenséges elemeknek arra, hogy azt politikai céljaikra használják fel. A tábornok úgy vélte, hogy nemcsak a város békéje, hanem az egész országé is kockán forog, ha estig nem állítják helyre a rendet, s ezért felszólította a deputációt, hogy azonnal kérje a nádortól az utasítást a beavatkozásra: a brüsszeli forradalom győzelmének is az volt az oka, hogy a katonaság nem mert időben és megfelelő erővel fellépni. Ilyen előzmények után adta ki a nádor délután négy órakor a parancsot az azonnali fegyveres beavatkozásra. A mozgalom jellegéről a tábornoknak az volt a véleménye, hogy annak nem volt sem határozott politikai célja, sem átgondolt vezetése; bizonyos mértékig elő volt mégis készítve, erre mutat az, hogy vasárnap történt, erre a mesterlegények gyors csatlakozása, akik közül az elfogottak gyújtóanyagokkal voltak felszerelve, erre az a körülmény, hogy az elfogott kb. 300 mesterlegény közül csak 10–12 volt kereset nélkül, a többiek mind alkalmazásban álltak. A tábornok szerint egész biztosan létezik egy titkos szervezet, amely mozgalmakat robbant ki, hogy azokat a maga politikai céljaira használja fel; ezt bizonyítja, hogy a tüntetőket jól öltözött, 30–40 éves férfiak buzdították a kihágásokra, nyilván ügyvédek, öregdiákok, ezt bizonyítják a külföldi és hazai forradalmi mozgalmakról rendszeresen terjesztett álhírek.⁶¹

Ha nem is fogadjuk el Wernhardt tábornok véleményét a forradalmat előkészítő titkos szervezet létezéséről, mégis találunk a mozgalom tényszerű mozzanataiban az általa kiemelteken túl is nem egy olyant, amely arra mutat, hogy a teljes ösztönösség és szervezetlenség feltételezését kritikával kell fogadnunk. A vörös zászló megszerzése, az eskütétel a zászlóra,⁶² az ismételt kísérletek fegyverek szerzésére, a szervezett szembeszállás a katonasággal,⁶³ a mozgalomban részt nem vevő tömegek ellenséges magatartása a felvonuló katonasággal szemben,⁶⁴ mindezek a mozzanatok arra engednek következtetni, hogy a diákok mozgalomához csatlakozó, majd a mozgalmat önállóan folytató plebejus tömegeket nem a fosztogatás vágya és a zavarosban halászás reménye vitte az utcára, s ezek a jelenségek később is csak mellékesen, a tömegmozgalmak gyakran fellépő velejárójaként következtek be. Volt ésszerű célja a plebejusok megmozdulásának, mint ahogy a diákmozgalom közepontjában is ésszerű célkitűzés állott: a dunai átkelés helyreállítása és a vidékiek hazatérésének lehetővé tétele. Ha visszaemlékszünk arra, hogy milyen aggasztó színekkel rajzolták a felkelés előtti napok jelentései a forgalomtól és az élelmiszer, valamint az iparcikk és nyersanyag behozatalától teljesen elzárt város helyzetét, az árak emelkedését, az élelmickek eltűnését, a mind fenyegetőbb munkanélküliséget, akkor szinte önként vetődik fel a kérdés: nem a várost körülvevő zárlat feltörése, a mindenki által szükségtelennek és károsnak tartott egészségügyi elzártság megszüntetése volt-e a szándékuk a megmozdult munkástömegeknek is? Ez a feltevés jogos, hiszen az elzártság és a velejáró nehézségek első sorban a munkásságot, a proletárokat sújtották, s e rétegek nyugtalan-

ságának már a felkelést megelőző napokban is számos jele mutatkozott. S a felkelés legszembetűnőbb jelei is erre engednek következtetni. A tömeg ugyanis először a hídnál a diákok által épségben hagyott vámházakat pusztította el, majd a kolera-gyanús ház őrzőit kergette el, végül pedig az Úllői úton és a Soroksári úton felállított veszteglő intézmény elpusztítása végett kivonult a városból. Ha csak csöcselék vett volna részt a megmozdulásban, nyilván megelégedett volna a városban kínálkozó fosztogatási lehetőségekkel. A résztvevők túlnyomó többsége azonban iparoslegény volt, akik a fenyegető munkanélküliség, az éhség, a nyomor ellen vették fel a harcot, amikor megkísérelték a Pest életét megbénító forgalmi zárlat szétzúzását.

Ennyi ésszerű tartalma feltétlenül van a pesti kolerafelkelésnek, de nem utasíthatjuk teljesen el azt a feltevést sem, hogy a felkelés folyamán történtek kísérletek a mozgalomnak politikai irányba való továbbfejlesztésére is. A megmozdulásról szóló vallomások és jelentések ismételtén szóltak értelmiségi külsejű izgatókról, s egy ilyen személy szerepének tisztázásához közel jutottak a vizsgálat során a hatóságok. A Széna téri összecsapás során ugyanis a katonák fegyverétől találva elesett egy Rottenbiller József nevű szolgálatból kilépett hadnagy is. A vizsgálat során a kancellár közölte Steinbach kincstári jogügyigazgatósági ügyvéd-
del, aki rendszeresen tudósította őt a pesti hangulatról, hogy értesülései szerint ez a Rottenbiller mint piócakereskedő sokszor megfordult Franciaországban, tagja is volt az ottani titkos forradalmi klubnak, sőt abban a legmagasabb fokozatokat is elérte; felszólította tehát, hogy írja meg, mit tudnak Pesten erről a dolgról, s azt is, hogy mi történt Rottenbiller irataival halála után?⁶⁵ Steinbach hamarosan jelentette, hogy Rottenbiller József a nyár elején Párizsban járt, csak kevéssel a pesti felkelés előtt tért vissza, s az egyébként szegény embernek ekkor feltűnően sok pénze volt. A Széna téri események során Rottenbiller sokak füle hallatára helyeselte a felkelést, majd amikor a foglyokat kísérő katonaság a téren át vissza akart vonulni a városba, s a 4000 főre tehető tömeg az útjavítás-hoz odahordott kövekkel megtámadta, Rottenbiller állandóan a támadók között sürgött forgott, itt is érte a halálos lövés. Feltehető, hogy Párizsban titkos társaság tagja volt, ettől pénzt is kaphatott, mert halálakor 1000 forintnyi bankjegy volt a zsebében. De ha ez róla feltehető, még inkább gyanús az öccse, Péter, aki több évet töltött Franciaországban, ott is nősült, s rendszeres vendége, sőt főszereplője a Fehér hajóbeli zajos összejöveteleknek. Rottenbiller József írásairól már nem tudott számot adni Steinbach; a hadnagy iratait polgári hatóság nem foglalhatta le, s ha voltak is hagyatékában forradalmi iratok, azokat az özvegy nyilván régen eltüntette már.⁶⁶ A nyomozásra nincs több adatunk, de nem lehetetlen, hogy a Rottenbiller-testvérek valóban azon kevesek közé tartoztak, akik a franciaországi példa nyomán itthon sem riadtak volna meg a nép politikai jellegű megmozdulásától.

De akadnak elgondolkoztató tények a diákság délelőtti megmozdulásában is. Figyelmet érdemel már az a körülmény is, hogy a dunai átjárás megnyitására harcoló diákok sorában nagy számmal tüntetnek

olyanok is, akiknek nem a Duna túlsó partján van szűkebb hazájuk.⁶⁷ Még érdekesebb adatokra bukkanunk, ha az elmarasztaltak névsorát figyelmesebben megvizsgáljuk. Az elsőrendű vádlottak között van Vukovics Sebő, két évvel később a radikális országgyűlési ifjúság egyik vezetője, a reformmozgalom és a szabadságharc egyik legtisztább alakja, Kossuth kormánybiztosa, a Szemere-kormány igazságügyminisztere. Ugyanitt olvashatjuk Bors Sámuel ügyvéd nevét; tipikusan tollából élő, értelmiségi, néhány évvel később mint egy izgatónak minősült írás szerzője és parasztlázító szerepel sokat a kancellária és Pest megye iratai között.⁶⁸ A fiatal Palocsay Tivadar báró, akit valamennyi jelentés egyöntetűen a diáktüntetés vezérének nevez, a pesti irodalmi körök ismert alakja, maga is költő, Eötvös József barátja, egyik verskötetéhez is Eötvös ír később bevezetőt.⁶⁹ A diáktüntetés egyik jelentős szereplője volt Vajda Péter, a későbbi sokoldalú író és nevelő, az Akadémia tagja, a plebejus demokratizmus egyik úttörő jelentőségű képviselője az irodalomban.⁷⁰ Egy későbbi akadémikust takar a vádlottak névsorában Nendtwich Károly neve is, aki Kossuth iparosító terveinek lelkes előharcosa lesz; 1843 és 1847 között Kossuth felkérésére iparosok számára tart rendszeres vegytani előadásokat, 1848-ban Kossuth hadi akadémiajának tanára, később európai híró vegyész és geológus, műegyetemi tanár. A tüntetés egy másik szervezője, Spelletich Bódog később a Bács megyei reformellenzék egyik vezetője, 1848–49-ben pedig a megye forradalmi kormánybiztosa lesz. Réh János a szegedi ellenzéknek lesz hamarosan vezéralakja, s Szeged 1848-as forradalmának egyik vezetője, Kocsi-Horváth Vilmost három évvel később Lovassyék egyletében látjuk viszont, 1848–49-ben pedig Zalában kormánybiztos. Szerepel a vádlottak között Hornyik János, Horváth István tanítványa, Kecskemét későbbi történetírója, valamint számos irodalmi körökben forgolódo ifjú, mint Várady Péter, Sándor Ferenc, Millakovich János stb. Jellegzetesen reformkori értelmiségi maga a fővádlott, Bukovics Mihály is: félbemaradt orvostanhallgató, aki ebben az időben házitanítóskodással keresi a kenyerét. Látják a tanúk a tüntető tömegben Landerer nyomdászt is, aki haladó szellemű könyvek becsempészésével okoz sok gondot ekkortájt is, később is a kormánynak.⁷¹

De valószínűleg volt a tüntetésnek egy olyan irodalmi szereplője is, aki az elkövetkező évtizedekben valamennyi felsoroltnál mélyebben véste be nevét a magyar haladó polgári mozgalom történetébe: s ez a szereplő a fiatal Eötvös József, a „szeretetre méltó lelkes gyermek”,⁷² a bontakozó nemzeti irodalom nagy reménysége. Az apa, a nagyhatalmú alkancellár Eötvös Ignác, aki egy-két héttel később a felvidéki parasztfelkelés elnyomására kap mint királyi biztos megbízást, a pesti felkelést követő napon már aggódó levélben érdeklődött több pesti ismerőstől, hogy a „rossz társaságban” forgolódo fiúnak nem volt-e valami köze a diákok mozgalmához. Az első, július 20-án kelt válasz nem tartalmazott teljesen megnyugtató híreket. A levélíró csak annak a reményének adott kifejezést, hogy a vizsgálat az ifjú bárót ártatlannak találja, s okulni

fog a történekből.⁷³ Július 24-én egy ismeretlen jelentette az alkancellárnak, hogy a fiatal Eötvös egy nappal korábban elutazott Erzsibe. Utalt a jelentő arra, hogy korábbi levelében a mindenütt terjengő hírek alapján írta, hogy Eötvös József részt vett a felkelésben; így jelentették ezt a nádornak is, ő is így értesült a nádor titkárától. Azt javasolta, hogy Lánczy főispán útján jó lenne megtenni a szükséges lépéseket a nádornál és Cziráky országbírónál arra az esetre, ha az ifjak kihallgatása során felmerülne az ifjú Eötvös részvételének kérdése. Mivel Palocsay volt a vezér, mindenki természetesnek tartotta, hogy Eötvös József is részt vett a felkelésben.⁷⁴ A délelőtti ügy különben is jelentéktelen a délutánihoz képest, ezért valószínűleg nem is folytatnak vizsgálatot vele kapcsolatban. A fiatal Eötvös részvételének a hírért a levélíró szerint az alkancellár irigyei is terjesztették, hogy atyai szívének fájdalmat okozzanak. A két levél alapján minden esetre valószínűnek látszik, hogy a fiatal Eötvös József is részt vett a diákok mozgalmában, s a második levél magyarázatot szolgáltat arra is, miért nem merült fel a neve a vizsgálat során, sőt talán arra is, miért foglalkoztak a hatóságok olyan lanyhán a diákmozgalom felderítésének ügyével. Az adott körülmények között nyilván országos botrány lett volna, ha a felvidéki parasztfelkelés elnyomására kiküldött királyi biztos fiáról bebizonyosodott volna, hogy tevékeny részese volt a pesti felkelésnek.

A július 17-i pesti események kútfejénél tehát jó néhány olyan személyt találunk, akinek az akkori irodalmi és értelmiségi életben elfoglalt helye, vagy későbbi, radikális irányban történő fejlődése megengedheti azt a feltevést, hogy a mozgalomban való részvételének is lehetett bizonyos halvány politikai színezete. A radikalizálódó értelmiség jelentkezésének fontos bizonyítéka egy nagy feltűnést keltő politikai röpirat is, amelynek példányaira éppen a pesti felkelés napjaiban bukkantak rá, s amelyet a későbbi nyomozás nem egészen alaptalanul próbált kapcsolatba hozni a felkeléssel. A röpirat a maga idejében megérdemelte a figyelmet, s megérdemli a mi figyelmünket is, mert a politikai és társadalmi radikálizmusnak néhány olyan követelése jelenik meg benne, amely ebben az időben még nagyon ritka, s csak jóval később válik megszokottá a haladó tábor balszárnyának programjában.

A júliusi felkelés napjaiban⁷⁵ történt, hogy a sokat emlegetett Fehér hajó kávéház bérlője egy röpiratot szolgáltatott be a városkapitánynak. A röpirat, amelyet a kávéház pincére az egyik asztal alatt talált, a „Seitenstück zur Staatsverfassung von Ungerland” címet viselte, s aláíróként Magyarország összes polgárai — sämtliche Staatsbürger von Ungerland — szerepeltek. Az egy sűrű oldalnyi rossz német-séggel másolt irat abból indult ki, hogy a természet minden embert egyenlővé teremtett, nálunk azonban a gyűlölt oligarchák — a mágnások és a nemesek — magasabb rendűeknek tartják magukat, csak hogy az elnyomott parasztot és polgárt kizsákmányolhassák. Becsapják a polgárt, a parasztnak még a bőrért is lenyúzzák, uralmuk rosszabb, mint a kétszáz éves török iga. Ezek a visszaélések csak akkor szűnnek meg, ha érvényre jut az alapelv, hogy a természetjog alapján minden ember egyen-

lő.⁷⁶ Egyetlen józan ember sem kételkedhetik, hogy ez az alapelv — amely Európa és Amerika számos országában érvényesül már — megváltoztathatatlan, abszolút természeti törvény, s ez a meggyőződés készíti az aláírókat is arra, hogy fellépjenek a Magyarországon uralkodó visszaélések ellen, s néhány követelést terjesszenek elő. Ezek: 1. Mindenkinek joga van a földtulajdonhoz, a paraszt is bírja földjét tulajdonként, szabadon, szolgáltatások nélkül, így lesz jómódú, művelt és hazafi minden honpolgár.⁷⁷ 2. A közadókat viselje a hercegtől a parasztig mindenki, birtoka arányában; naplopók eltartása csak tönkre teszi az országot, mint a lengyel példa is mutatja.⁷⁸ 3. A nemtelen is lehessen közhivatalnok, akár miniszter is, s a városokat ki kell elnyomott állapotukból szabadítani, az országgyűlésen biztosítani kell számukra a megfelelő képviselést.⁷⁹ 4. A parasztot a törvényszék előtt illessék meg ugyanazok a jogok, amelyek a többi állampolgárt: a falusi, mezővárosi vagy városi bíróság legyen az elsőfokú hatósága, fellebbezési fóruma pedig egy külön létesítendő törvényszék. A parasztnak is legyen képviselése az országgyűlésen, mint más országokban van!⁸⁰ „Ez a mi szilárd elhatározásunk — fejeződött be a röpirat — s ennek kivívására utolsó csepp vérünket is feláldozzuk; ellenkező esetben nem lesz nyugalom az országban.”⁸¹

Nincs helyünk itt arra, hogy behatóan elemezzük a röpirat tartalmát, meg kell elégednünk azzal, hogy rámutassunk: Hajnóczyék ideje óta nem jelent meg a magyar nyilvánosság előtt olyan írás, amely a társadalom radikális polgári átalakításának alapvető elemeit — a jobbágyfelszabadítást, a közteherviselést, a törvény előtti egyenlőséget, a népképviselést stb. — csak megközelítően is ilyen tiszta, félreérthetetlen megfogalmazásban tartalmazta volna, mint ez a röpirat. Sőt egyik-másik kérdésben — így a *váltság nélküli* jobbágyfelszabadítás követelésében — a plebejus radikálisok is csak a forradalom előestéjén jutottak el erre a szintre. Veszedelmes irat volt ez 1831 júliusának légkörében, annak ítélték a hatóságok is, amelyek a kolera és a felkelés okozta riadalom elülése után lázas nyomozást folytattak a szerző személyének kiderítésére. A szálak értelmiségiekhez vezettek, akadt köztük olyan is, akinek személye a kolerafelkelés szítói utáni nyomozás során is szerepelt már. Gyanús körülmény volt az is, hogy a röpcédula abban a kávéházban bukkant fel, amely a forradalmi szellemű fiatalság tanyájaként volt ismeretes. A királyi ügyészség is úgy vélte, hogy az iratban foglaltak kimerítik a felségsértés tényét, mivel azonban a gyanúsított személyekre csupán azt lehetett rájuk bizonyítani, hogy olvasták vagy tovább adták a kérdéses röpiratot, ellenük a hazai törvények hiányossága miatt nem lehetett eljárást indítani.⁸²

Hiba lenne az ismertetett tényekből túlzott következtetéseket levonni, s a pesti mozgalomban többet látni, mint amennyi benne volt. De még nagyobb hiba lenne nem venni figyelembe az összesűrűsödő figyelemre méltó eseményeket, s a július 17-i megmozdulásban nem látni többet diákok éretlen zavargásánál, s a mindenre kapható csöcselék alkalom-szülte kicsapongásainál. A mozgalom tényeinek, a hozzá vezető és hozzá kapcsolódó fejleményeknek, valamint a keretét alkotó európai

és hazai körülményeknek az ismerete lehetővé teszi számunkra, hogy a pesti forradalmi megmozdulásban meglássuk azoknak az erőknak a korai jelentkezését, amelyek 1848-ban ugyancsak Pesten a polgári forradalmat viszik diadalra. A kolera előidézte az államapparátusnak azt a fellazulását, amely lehetővé tette, hogy a társadalom méhében formálódó forradalmi erők egy pillanatra feltörjenek. Az események megmutatták, hogy az ország legnagyobb városába kialakulóban van már az a két erő, amely a legkövetkezetesebben képes harcolni a feudális viszonyok felszámolásáért: gyülekezik már a radikalizálódó polgári értelmiség, amely a későbbi országgyűléseken a polgári célokért harcoló haladó nemesség legerősebb támasza lesz, s életjelt ad magáról a pesti ipari munkásság is, amely néhány év múlva, 1836-ban már ugyancsak szervezett mozgalom keretében lép harcba életviszonyainak és munkakörülményeinek javításáért.⁸³ Persze, halvány még a radikális értelmiségi program, mint ahogy a munkásság fellépése is csak nyomorúságos létét tükröző ösztönös, határozott célok nélküli, kilengésektől, rombolástól kísért formában jelentkezik. Az ismertett adatok azonban azt bizonyítják, hogy a mozgalomban voltak olyan elemek, amelyek a szűk célra korlátozott megmozdulást politikai tüntetéssé kívánták tovább fejleszteni, s hogy a munkásság fellépésének is megvolt a maga határozott célja, s volt bizonyos fokú szervezettsége is. Nem ágensek műve volt tehát a mozgalom, de nem is a vak véletlen szülte: forradalmi talajból csírázott ki, forradalmi példák hatottak rá, s mindent összevéve az értelmiségi radikalizmus és a nagyvárosi munkásság politikai erőként való együttes jelentkezése volt, korai láncszeme a magyar polgári forradalom felé mutató fejlődésnek.

J E G Y Z E T E K

¹ Vö.: *Höke L.*, Az 1831-i kolera-lázadás. Fővárosi Lapok (1872) 276. sz. — *Szalay J.*, Az 1831-diki kholera-mozgalom Pesten. Hazánk s a Külföld (1868) 9—11. — Nem szól a mozgalomról sem Horváth Mihály klasszikus művében, sem Ballagi Géza a milleniumi Magyar nemzet története általa irt kötetében. — Vö. még: *Magyary—Kossa Gy.* Stáhly Ignác szerepe a pesti kolerazavargásokban 1831. Orvosi Hetilap (1936).

² *Horváth Gy.*, A pesti kolera-lázadás 1831-ben. Tanulmányok Budapest múltjából. X. köt. Bp. 1943, 219. kk.

³ Horváth idézett tanulmányában csupán a július 17-i nap eseményeit ismerteti dicséretes alaposággal, s forrásanyagát is egyetlen, bár tekintélyes aktacsomó, a pesti vegyes törvényszék vizsgálati iratanyaga alkotja. Ennek az egyoldalúságnak a következménye az is, hogy tárgyalásában csak a mozgalom prolektár-ágának jut hely, az egyetemi ifjúsággal kapcsolatos vizsgálatok eredményei nem szerepelnek benne. — Megjegyzendő, hogy Horváth által használt Főv. It. Int. a. n. 4224. jelzésű iratcsomóban ma már nem található az az a legfontosabb iratok — kihallgatási jegyzőkönyvek, ítéletlevél, jelentések stb. —, amelyek Horváth munkájának alapját képezték. (Ezek részben megtalálhatók az Országos Levéltár alább idézendő gyűjteményeiben.) — A levéltár dolgozóinak véleménye szerint elképzelhető, hogy a jelzett iratokat átmenetileg kiemelték az iratcsomóból, s az 1944—45. évi háborús események során elpusztultak.

⁴ Ilyen szempontból vázolja fel röviden a pesti eseményeket *Tilkovszky L.* „Az 1831. évi parasztfelkelés” c. kitűnő, mintaszerűen széleskörű anyaggyűjtésen alapuló, ez ideig kiadatlan kandidátusi disszertációjában (145. kk.), valamint annak hasonló cím alatt kiadott rövidebb változatában (Bp. 1955, 46. kk.).

⁵ Az erről szóló titkos jelentések: Országos Levéltár. Takáts S. bécsi másolatai (a továbbiakban: OL. Takáts-hagyaték). 5266—5359. sz. alatt; lásd még Károlyi György követjelentését: OL. Nádori lt. Exhibita politiam et internam regni securitatem spectantia (a továbbiakban: Exhibita polit.). 1,3/1831; továbbá: *Barta I.*, Kölcsey politikai pályakezde. Századok (1959) 252. kk.

⁶ OL. Kanc. eln. 1554/1830.

⁷ Uo. Titk. 12/1831. Apponyi 1831. jan. 1-i és jan. 14-i francia nyelvű jelentése.

⁸ Uo. Metternich levele Reviczkyhez, jan. 12.

⁹ „Inzwischen lehret es die tägliche Erfahrung, dass zu den heutigen Bewegungen die verworfenste Klasse. . . die unerfahrene Jugend verleitet und verwendet pflegt; und leidenschaftliche Feinde der adelichen Prerogativen, brodlose Advokaten und Winkelschreiber in Städten und auf dem glatten Lande, so wie ausgelassene und exaltirte Juraten und Studenten. . .” (Reviczky a nádorhoz.) „Evenire possit, quod homines malevoli . . . etiam apud nos semina inquietudinis jacere intenderent, atque . . . cumprimis plebejos praerogativarum nobilibus concessorum osores, civitatum incolas, denique advocatos agentes clancularios, inbellemque juventutem, et quidem tam eam, quam finitis studiis spiritu effrenae licentiae, imprudentisque exaltationis in Patria quoque nostra abreptam experimus, quam eam, quae studiis adhuc operam navat, sub specie promovendae in sensu democratico felicitatis communis ad partes suas pertrahere conarentur. . .” (A kancellár körirata. Aláhúzás a kancellártól.) — Uo. Jan. 24.

¹⁰ Uo. 16/1831.

¹¹ Uo. 34/1831.

¹² Uo. 37/1831.

¹³ Vö.: Uo. 40, 54, 56, 60, 67/1831. stb.

¹⁴ OL. Kanc. eln. 94/1831.

¹⁵ „Diese Pasquille sind. . . in einem äusserst glatten, niedrigen Ton verfasst; Sprache und Styl lassen, wenn nicht einen Verwirrten, doch ganz gewiss einen sehr pöbelhaften Verfasser vermuthen.” — Uo. 529/1831.

¹⁶ „Mely édes nevezet legyen a polgári szabadság
Szent volt az mindég, s bennünk természeti ösztön
Mégis ez a fő jönk gyászos békókba sovárog
Illy nagy száalka van a tudós Európa szemében
Oh ez nem mehet így! Páris zugási sokakban
Felbuzdították nemesebb tettekre az elmét,
S vér patakok nevelik már most a Visztula árját.
Nemzetem ébredj fel, sullyos tereh nyomja hazádat
S Varsó példáján Bécs jármát vesd ki nyakadból
Bátran mert ha magát elszánja bajnoki szíved
Vér pályája felé bosszut szomjuhozva közelget:
Öszverogy akkor Béts, gögös Thrónja Ferencznek!” — Uo. 781/1831.

¹⁷ OL. Takáts-hagyaték. 5462.

¹⁸ Uo. 5463.

¹⁹ OL. Kanc. eln. 645/1831.

²⁰ OL. Takáts-hagyaték. 5461.

²¹ Vö.: OL. Nádori lt. Exhibita polit. 18, 22, 24, 26/1831; Kanc. eln. titk. 202/1831; Takáts-hagyaték. 5463, 5474, 5477/1831. stb.

²² A háromnapos megyegyűlés legrészletesebb ismertetése: OL. Takáts-hagyaték. 5479.

²³ „Im Gasthofe zum weissen Schiff in Pest politisirt, poetisirt, singet, und bisweilen auch excedirt ein Clubb junger Leute seit kurzem täglich, zu Ehren der Polnischen Ereignisse.” — OL. Takáts-hagyaték. 5473.

²⁴ Uo. 5482, 5488.

²⁵ „Es ist nicht zu verkennen, dass unter Leuten des höheren Standes, besonders aber im Mittelstande ein Geist herrscht, der in Erstaunen setzet. Alles will Reformationen. Man will jedes Jahr einen Landtag, wo für jedes Jahr die Contribution bewilligt werden sollte, Pressfreyheit, Verantwortlichkeit der Minister, und tausend andere Sachen.“ — Júl. 6-i jelentés. OL. Takáts-hagyaték. 5453/a.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 5453/d.

²⁸ Uo. 5453/f.

²⁹ Uo. 5453/g. h.

³⁰ OL. Kanc. eln. 1300/1831.

³¹ Uo. 1310/1831. — A jelentés írását délelőtt 10 óraker fejezte be a nádor.

³² A július 17-i pesti eseményeket a fentiekben csak olyan terjedelemben ismertettük, amennyi a kitzított probléma összefüggő tárgyalásához feltétlenül szükséges. A fenténél jóval részletesebben ismerteti az eseményeket Horváth idézett munkája. Benne találhatja meg az olvasó a szükséges helyrajzi utalásokat is. Az eseményeket követő vizsgálatok iratai között figyelemre méltó Wernhardt tábornok júl. 23-i részletes jelentése a délelőtti eseményekről, a katonai beavatkozást megelőző tárgyalásokról és a katonai akciók lefolyásáról (OL. Kanc. eln. 1667/1831), Pest megye aug. 12-i információja Somogy megye részére az eseményekről (OL. Nádori lt. Exhibita polit. 38/1831), Csapó Lajos szabadságot huzár, egyetemi hallgató vallomása (uo. 41/1831) és általában a később idézendő kihallgatási jegyzőkönyvek és ítéletlevelek.

³³ OL. Kanc. eln. 1356/1831.

³⁴ Uo. 1357/1831.

³⁵ Uo. 1405, 1425, 1428, 1467, 1510, 1514/1831.

³⁶ A nyomozási jegyzőkönyvek szerint egy Besze nevű elsőéves jogász „Judici quietem procuranti, atque juventutem qua tenus semet pacate domum conferret, placide exhortanti, repetitis vicibus frantum opponere et dicere non exhorruit: Scenam Parisinam producendam fore.” (OL. Kanc. eln. 2524/1831.) Az itt szereplő Besze azonos Besze Jánossal, a 40-es évek és 1848–49 nagyhírű agitátorával és forradalmi kormánybiztosával.

³⁷ Uo. 1485/1831.

³⁸ „... so nehme ich dennoch jeden dieser Excesse im hohen Grad ernst; da ich dahinter eine unverkennbare Umtriebssache zu erkennen glaube, auch Ungarn mit der *Feyer von Julius-Tagen*, wie Seine Kaiserliche Hoheit den Pester Tumult genannt haben, an Revolutionäre Umtriebe zu gewöhnen, und dass ähnliche Scenen beinahe zu gleicher Zeit in Kaschau und Miskolc statt hatten, und für Komorn und Pressburg angekündet worden, scheint meine Ansicht genug zu unterstützen.“ — A budai megmozdulással kapcsolatban is utasítást adott a kancellár a budai főbírónak, hogy az elfogottak között végezzen gondos nyomozást: „... ob dieser Auftritt nicht etwa durch Geld und andere Lockungen veranlasst worden sey, wer die geheimen Verführer gewesen seyen?“ „So verfolge ich die Spuren von Umtrieben allenthalben, wo sie sich zeugen und hoffe die Wahrheit baldigst herauszubringen.“ — OL. Kanc. eln. 1658/1831.

³⁹ OL. Nádori lt. Praesidialia. XLIV/1831.

⁴⁰ „Aber nicht minder bedenklich ist dasselbe Ereigniss in der wichtigen Berücksichtigung: dass es der verbrecherischen Tendenz jener Feinde der alten Ordnung der Dinge, und jener verhassten Söldlinge auswärtiger Revolutions Umtriebe Nahrung und Entwicklung gewähret, welche durch Zügellosigkeit der verführten Jugend und der aufgeregten Menge des Volkes nach und nach an Skandale zu gewöhnen, zu gewaltigen Bewegungen und Umwälzungen vorzubereiten sich sehr angelegen seyn lassen.“ — OL. Kanc. eln. 1569/1831.

⁴¹ „Es ist Allerhöchstderselben mit Bestimmtheit bekannt, dass schon seit geräumer Zeit, die Revolutionirung Ungarns von den Leitern jenes unsichtbaren Vereins, dessen Treiben sich in den beyspiellosen Umwälzungen der neuen Zeit so spureich verkündet, beabsichtigt wird, und seit mehreren Monathen bereits als gelungen verkündet, ja deren wirklicher Ausbruch von einigen Revolutionären

Blättern des Auslandes beynahe gleichzeitig mit dem wirklich Statt gefundenen Tumulte erzählt wurde.“ — Uo.

⁴² Az 1569/1831. sz. fogalmazványon nincs feltüntetve a címzett neve, egy későbbi, Széchenhez intézett rendeletből (1667/1831) azonban kiderül, hogy az aug. 1-i rendelkezést neki küldte a kancellár.

⁴³ Aug. 2-án kap hírt a kancellária a szentmarjai és a terebesi paraszt-megmozdulásokról, ez az első hír Bécsben a felkeléssel kapcsolatban. — Kanc. eln. 1693/1831.

⁴⁴ Vö.: Kanc. eln. 1697, 1854, 1858, 2019, 2283, 2299, 2305/1831. stb.

⁴⁵ Vö.: Eötvös Ignác aug. 26-i, szept. 25-i, okt. 4-i, okt. 10-i, okt. 18-i, okt. 27-i, okt. 28-i, nov. 3-i, nov. 19-i, nov. 27-i stb. jelentéseivel: Kanc. eln. 2283, 2756, 2975, 3040, 3150, 3160, 3173, 3290, 3317, 3405, 3449, 3731/1831, 440/1832.

⁴⁶ A tárgyalást és az ítéleteket részletesen ismerteti: *Horváth i. m.* — Az ítéletekről szóló jegyzőkönyvek: OL. Nádori lt. Exhibita polit. 72/1831. sz. alatt is.

⁴⁷ Nyáry Pál megyei alügyész jelentése a nádornak nov. 11-én. — Uo.

⁴⁸ Az egyetemi tanács felterjesztése, a bizottság jelentései és a nádor utasításának fogalmazványa: Uo. 42/1831.

⁴⁹ Az egyetem rektorának jelentése és a nádor utasításának fogalmazványa: Uo. 70/1832.

⁵⁰ Ezek: 1. Réh János, szegedi illetőségű 3. éves jogász; 2. Várady Péter, Ercsi, 2. éves jogász; 3. Ambrózy Ferenc, Fejér megyei, végzett bölcsész; 4. Palocsay Tivadar báró, Sáros megye, 3. éves jogász; 5. Petrovits Károly, Rimaszombat, 3. éves jogász; 6. Kabdebó Mihály, Pest, 1. éves jogász; 7. Brandstetter Ferdinánd, Szeged, végzett bölcsész; 8. Puky Pál, Pest megye, 1. éves jogász; 9. Wagner Ferenc, Adony, 1. éves orvoshallg.; 10. Vukovits Sebő, Lelle (Somogy m.), 1. éves jogász; 11. Ratkó Gusztáv, Pécs, 1. éves jogász; 12. Bors Sámuel, pesti ügyvéd; 13. Aczél Mihály, pesti ügyvéd; 14. Nagy Károly, Székesfehérvár, 1. éves orvoshallg.; 15. Sándor Ferenc, Kolozsvár, végzett hallgató; 16. Müller László, Temesvár, 1. éves jogász. — OL. Nádori lt. Exhibita polit. 106/1832.

⁵¹ Ezek: Peltel Ágoston, Litsáer József, Antunovits Lajos, Szákfy György, Lendvay Gábor, Hornyik János, Stipits Kristóf, Spelletich Bódog, Baláss Emánuel, Vitkovits József, Kocsi-Horváth Vilmos, Thomassek Antal, Vajda Péter, Mihailovits István, Pekarovits Gábor, Beszterczey József, Nendtvich Károly, Merkl Lajos, Siklóssy Lajos, Kápolnay Ignác, Bene Lajos, Fejér Miklós, Milkovits János, egy Turchányi és egy Máriaassy nevű diák. — Uo.

⁵² Ezek: Balajthy Alajos, Bódy Antal, Mamusits Alajos, Pataky József, Simits Sándor, Vóxit-Horváth Ferenc és Tichy Ignác bölcsészhallgatók. Róluk azonban már az első kihallgatáskor kiderült, hogy magyar irodalmi vizsgájuk letétele után az egyetem épületéből együtt kijöve, tévedésből nézték őket tüntetőknek és együtt kerültek a katonák kezére. — Uo.

⁵³ „Eundem Academicum Magistratum in eo suapte elaboraturum confido, ut jam ad minus ea, quae post inquisitionem ad judicandos jurisdictioni suae obnoxios juvenes adhuc agenda sunt, . . . omni accelerationis conatu ad finale determinium adducantur.” — Uo. 106/1832.

⁵⁴ „Num et in quantum pro eo, ac quaestionatus casus jam etiam e memoria Publici excidisse videretur, omne hoc negotium oblivioni potius tradi, quam per faciendas ultteriores dispositiones novius excitandae attentioni, ac in gratis nefors sensationibus ansam praeberi interesset.” — Uo. 78/1833.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ L. 9. jegyzet.

⁵⁷ Maga a kancellár panaszkodott 1832. máj. 16-i leiratában a személynőknek: „Iteratae jam isthuc pertigerunt super eo notitiae: quod Jurati Tabulae Regiae Judiciarum notarii, Juvenes item in R. Scientiarum Universitate Pestiensis studii operam navantes, principiis novationum modernae aevi abrepti, ad lares paternos redeundo, ibidem similia fassae et in publicis etiam Comitatum Congregationibus profiteri, et ad pertractationem negotiorum publicorum impetu suo

juvenili, et clamoribus sinistram persaepe influxum exercere soleant." Kérdezte, mit lehetne ez ellen tenni. — OL. Kanc. eln. 681/1832.

⁵⁸ L. 10, 15. jegyzet.

⁵⁹ „Ey! lässt die Brücke gehen, dies wäre das Geringste: kommts her zu etwas anderen; die Constitution ist beleidigt, wir müssen unsere Freyheiten behaupten, wie andere Nationen.“

⁶⁰ „... ich selbst muss nach Allem glauben, dass es auf etwas Ernstliches abgesehen war, und dass eine Parthey die Studenten zu einem verbotenen Mittel zu gebrauchen versuchte... der Aufruhr scheint nicht blos in dem Tumulte seinen Grund zu haben, es ist wirklich wahrscheinlich, dass man eine Aenderung in der Verwaltung des Landes beabsichtigte, da hier die Stimmung nicht die beste ist, wovon ich mich durch die Aeusserung mehrerer zwar unbekanntem Menschen im Kaffeehause zum weissen Schiff überzeugte.“ — OL. Nádori lt. Exhibita polit. 141/1831. A vallomásról készült jegyzőkönyv júl. 28-án kelt.

⁶¹ „Der Anfang des Aufruhrs am 17. mag wohl keine ausgesprochene politische Tendenz in einer gefährlichen Verzweigung gehabt haben, wenigstens scheint so eine Absicht dem *grösssten* Theil der mitwirkenden Studenten fremd gewesen zu seyn. . . Auch war durchaus keine überdachte vernünftige Leitung der Meutherey wahrgenommen. Indessen bin ich doch geneigt zu glauben, dass dieser Aufstand. . . nicht unvorbereitet war, und selbst die Wahl des Sonntags halte ich für berechnet, auch das Anschliessen der Handwerksburschen durchaus nicht für ganz zufällig, da mehrere der Gefangenen mit brennbaren Stoffen, Schwefel und Pech versehen waren, die man nie, am wenigstens aber am Sonntage, ohne irgend einer Absicht bey sich trägt. Auch ist beachtenswerth, dass unter allen eingebrachten, die nun schon über 300 steigen, nur sehr wenige (10 bis 12) broodlose Leute, die übrigen alle in Handwerks Conditionen oder sonstigen Diensten standen. Ganz gewiss besteht hier ein Verein von Aufwieglern, die darauf ausgehen, Tumulte anzustiften und auf der Lauer sind solche Aufstände zur allgemeinen Empörung anzufachen, in der Hoffnung sie dann nach ihrer politischen Absicht zu lencken. Diese Glaube stützt sich auf die Wahrnehmung, dass unter den Tumultuanten viele gut angezogene ältere Männer von 30 bis 40 Jahren waren, welche nach übereinstimmenden Anzeigen die Jugend immer mehr zu erhitzen, und zu groben Excessen verleiten offenbar beflissen waren, und die Absicht hatten damit allgemeine Verwirrung herbeyzuführen. Diese Leute, welche von so vielen Menschen gesehen wurden und die man für verdorbene Advokaten und relegierte alte Studenten hält, die immer hier wohnen, müssen doch erruirt werden können, wenn die Gerichte loyal und umsichtig zu Werke gehen. Ferner bestärkt mich in der Meinung, dass hier eine Conspiration existire, welche die Jugend unablässig bearbeitet, die Frechheit und Unbesonnenheit, mit welcher die jungen Leute, auch aus bessern Ständen, so wie man mich versichert, den Ausbrüchen der Zügellosigkeit in anderen Ländern immer das Wort reden; so wie auch die unablässige Verbreitung von den bösesten und lügenhaftesten Gerüchten von Empörungen in Wien, Prag, in Debreczin, sogar in den nächsten Städten wie in Waitzen, Stuhlweissenburg etc.“ — OL. Kanc. eln. 1667/1831.

⁶² „... bei dem Theater hat sich das Volk gegenseitig zugeschworen, dass derjenige, der die Fahne verlässt, seinen Theil bekommen werde.“ Csapó Lajos vallomásának 37. pontjából. — OL. Nádori lt. Exhibita polit. 41/1831.

⁶³ Az Üllői úti veszteglő háznál a katonaság feltűnése után „die Empörer... sammelten sich die ganze Breite der Gasse einnehmend, in eine Linie von beträchtlicher Tiefe. Der Hauptmann liess seiner Seits die Compagnie en front aufmarschiren; kaum als dieses vollendet war, drang schon der Hauffe mit wildem Geschrey in erster Linie mit langen Stangen, Prügeln, Brecheisen, selbst mit Gewehren und Säbeln bewaffnet unter vielfältigem Zuruf: zurück sonst werdet ihr alle todt geschlagen! auf die Compagnie ein.“ Wernhardt tábornok jelentéséből. — OL. Kanc. eln. 1667/1831.

⁶⁴ „Bei dem Aufmarsch der Truppen auf dem Neuen Markt versammelten sich viele Menschen als Neugierige, die sich aber sehr keck herandrängten, und wenn sie zurückgewiesen wurden, grob antworteten und vielen Trotz zeigten: es war eine böse Stimmung, und ein Entschluss der Widersetzlichkeit sichtbar,

ohne dass gerade aufrührerische Bewegungen statt gehabt hätten." — Uo.

⁶⁵ A kancellár aug. 29-i leiratának fogalmazványja: OL. Kanc. eln. titk. 101/1831.

⁶⁶ Uo. 112/1831. — Mellette Eichholz városkapitány ugyanerről a tárgyról szóló jelentésének másolata. A városkapitány ugyanerről a napról jelenti a kancellárnak, hogy egy a városi tanács ellen izgató röpcédulát találtak, amely okt. 7-ére nagy tüzeket és a forradalom kitörését ígéri: OL. Kanc. eln. 2313/1831.

⁶⁷ Az egyetemi tanács vizsgálata alapján elmarasztalt diákok közül 36-nak van megadva a lakóhelye, illetőleg születési helye: 11 közülük dunántúli, 25 pedig az ország egyéb részeiből való. — OL. Nádori lt. Exhibita polit. 106/1832.

⁶⁸ A Bors Sámuel könyvekörül bonyodalmakra: OL. Kanc. eln. 191, 400/1833. stb. — Pest megyei szerepére: Pest megyei lt., közgyűlési iratok 5338, 5339, 5340/1731. stb.

⁶⁹ Wernhardt tábornok idézett jelentésében és Csapó Lajos vallomásában szerepel Palocsay úgy, mint a délelőtti mozgalmak irányítója, aki lóháton ülve vezérelt a diákok rohamát a katonaság ellen. Irodalmi működésére: *Szinyey J., Magyar írók élete és munkái.* Bp. é. n.

⁷⁰ Vajda Péter mint negyedéves orvostanhallgató vett részt a mozgalomban; a legsúlyosabb vád volt ellene: „... quod Professorem Stáhlly, Buda advenientem, quem fatentes cum caeteris bonis contra impetus tumultuantium defenderant, ad pectus arripuit, eundemque an sit cholera? vociferando interrogaverit.” (OL. Nádori lt. Exhibita polit. 106/1831.) Alighanem ez az incidens lett az oka, hogy Vajda kénytelen volt abbahagyni orvosi tanulmányait, s később az irodalomnak, nevelésügynek és a természettudományoknak élt. — Életrajza a közelmúltban jelent meg: *Hanzó L., Vajda Péter 1808—1846.* Bp. 1958 (azonban csak be nem bizonyítható feltevésként említi, hogy Vajda részt vett az 1831-i diákmozgalomban).

⁷¹ Vö. az egyetemi vizsgálat jegyzőkönyvével: OL. Nádori lt. Exhibita polit. 106/1831.

⁷² Kölcsey emlegeti így 1832. dec. 16-i pozsonyi találkozásuk alkalmából. (Lásd naplójának e napi bejegyzései közt.)

⁷³ „Ich danke inständig Gott, dass Baron Pepi unschuldig befunden werden muss, ich habe noch die Hoffnung, wenn er wirklich früher manchen leichtsinnigen Gespräch der Jugend angemessen beistimmte, durch diess Verkennen nicht mehr darauf geachtet werde.” — Roux Eötvös bárónak, 1831. júl. 20. OL. Takáts-hagyaték. 5490.

⁷⁴ „Da Baron Palocsay der Anführer war, die Fahne hielt, so war die Idee, Baron Eötvös müsse auch in der Nähe sein.” — Uo. 5491.

⁷⁵ A vizsgálati iratokban érdekes módon nem szerepel az irat megtalálásának dátuma; a vallomást tevők is csak az elmúlt nyárról, több hónappal ezelőttről beszélnek a november elején tett vallomásokban. Csorba János és Luka Ferenc vallomásából azonban arra lehet következtetni, hogy az eset két-három héttel július 17. előtt történt: OL. Nádori lt. Exhibita polit. 70/1831.

⁷⁶ „Diese widerrechtliche, und sogar schreckliche Anmassung aber muss so gleich gescheitert werden, sobald der Grundsatz besteht: *dass alle Menschen nach dem Natur-Rechte einander gleich sind.*”

⁷⁷ „In dem einen jeden Menschen das Grund-Recht (Jus ad terram) laut Natur-Gesetzen gebührt, so muss auch der Bauer Grund-Eigentum besitzen, von welchem darf er nicht unter welchen immer Vorwand dem vermeintlichen Grundherrn Abgaben, oder Robotten abzustatten, viel weniger einen Zehend, sei bischoflich oder herrschaftlich (Nona) abzugeben: denn ja auf diese Weise kann der Landmann, und durch diesen der Bürger in Wohlstand kommen und patriotische Gesinnungen fühlen; ja auf diese Weise kann das Land in der Cultur emporsteigen, und genug mächtig werden, dem grössten Feinde selbst ohne Hülfe der militärischen Söldlingen die Stirne frey zu biethen.” — Uo.

⁷⁸ „Die öffentlichen Steuer nach Maasse des Besitzthums muss ein jeder, sey er Herzog, Fürst, Graff, Baron, oder Edelmann tragen, denn das Land wo vielen Miszfresser (!) auf Unkosten des Landmannes gemästet werden, kann nie glücklich sein, vielmehr einem unermesslichen Abgrunde muss Preis gegeben werden.

Das Beispiel lehrt uns an Pohlen, die ihre National Existenz fruchtlos wieder erobern wollen. *Nec apes patiuntur fucosi*" — Uo.

⁷⁹ „Die Gerichts Stellen und andere öffentlichen Ämter von Ministerium angefangen, müssen auch durch die Staats-Bürger, die unadelich sind, bekleidet werden; denn diese müssen auch ihre heilige Rechte gegen die verhasste Aristocratische Angriffe schützen. Denn dass unsrige Aristocraten ärgste Feinde von Städten sind, lehrt uns tägliche Erfahrung. . . Unter Kaiser Sigmund, König Mathias, und vor diesen wurden auch die Markfläke zum Landtage einberufen; jetzt erlauben sie nicht einen städtischen Abgesandten frei zu reden. . . Einmahl für allemahl, die Aristokraten machen nach ihren Willkühr selbst die Gesetze." — Uo.

⁸⁰ „Weil man aus täglicher Erfahrung weiss, dass der arme Landmann, dem nicht erstattet ist in seiner Person, bloss aber durch öffentlichen Fiscus zu klagen, sich immer in passivem Stand verhält (das heisst ob er Recht oder Unrecht hat, muss er stäts der leidende Theil sein), diesen Missbräuchen vorbeigen zu können, werden ihm solche, als wie andere Staats-Bürger besitzen, Rechte eingeräumt. Zu Folge dessen wird er seinem Stadt, Markfläke oder Dorf-Magistrate, der alle Angelegenheiten schlichten wird, aus ökonomischer Rücksicht unterworfen, denn die aristocratische, das heisst Comitats-Beamten Sutenierung und Unterhalt treibt den Landmann zum Bett-Staab. Zum Appellations-Gericht wird ein Departements-Prefect mit 4 Beisitzern ernannt, die alle der Verantwortlichkeit unterworfen werden; dann müssen auch die Landleute, wie in andern Ländern üblich ist, ihre Stellvertretern (Repraesentanten) zum Landtage schicken, „die auch am nächst halten sollenden Landtage einberuffen werden sollen.“ — Uo.

⁸¹ „Und dieser ist unser fester Wille, zu welcher Ausführung wir auch das letzte Blut zum Wohl der Menschheit aufzuopfern bereit sind; widrigenfalls versteht sich von selbst, dass die Ruhe nicht anders zu erwarten ist." — Uo.

⁸² Az egyik gyanúsított, Gyöngyely János pesti ügyvéd, aki a röpiratnak egy példányát állítólag az utcán találta és továbbadta, azt vallotta, hogy az irat olvasásakor látta; „quod democraticis scateat principiis, quibus etiam Ephemerides repertae sunt", s az jutott eszébe, hogy „quod principia haec aliquis Germanus ex opere Hitel intitulato desumpserit". (A vizsgálat iratai Uo. 70/1831.) — S hogy a röpirat eszméi termékeny talajba hullottak, arra bizonyíték ugyanennek a Gyöngyely Jánosnak egy későbbi ügye. Gyöngyely aug. 26-án egy levelében, amelyet Kassovicz András tőröcszentmártoni jegyzőnek írt, így számolt be a felvidéki parasztfelkelésről: „Superiores Comitatus uti Scepusiensis, Sarosiensis, Abaujvariensis, Zemplinienis, Borsodiensis et Neogradiensis semet erigunt, videlicet in iidem degentes rustici; jugum Dominale et Comitatus uti communis rumor fert, ex collo suo excutere volunt, quorum postulatam uti audio, in eo consistit: Ut singulus quod tenet qua suum reputet, ab eo nec Domino Terrestri, nec Comitatus solvat, nec decimam praestet, contributionem vero sicut pauper, ita et maximus Dominus aequaliter solvat, et reliqua etiam onera ferat, singula civitas vel pagus incolis suis justitiam administret, quia Comitatus miseram Contribuentem Plebem ad mendicitatem redigit, appellatorium forum autem quod pedaneorum judicum causas revidet unice ex quinque personis consistat, et Coloni suos ad Comitatus ablegatos exmittant." Gyöngyelyt a levél miatt feljelentették, eljárás indult ellene, de a vizsgálat során nem vették észre, hogy a felkelő parasztok fenti állítólagos követelései pontról pontra azonosak a Seitenstückben foglalt követelésekkel! Gyöngyelynek tehát több köze lehetett a röpirathoz, mint amennyit a nyomozás során bevallott, s annyi legalábbis biztos, hogy még egy példány volt a birtokában akkor, amikor tudatosan igyekezett terjeszteni a röpirat eszméit. (A Gyöngyely elleni második vizsgálat iratai: OL. Nádori lt. Exlibita polit. 79/1831.) — A Seitenstücknek egy további példányát Eichholz városkapitány aug. 25-én küldte meg a kancellárnak; ezt is a Fehér hajóban találták. (OL. Kanc. eln. 2313/1831.)

⁸³ A pesti cipész céh kb. 700 mesterlegénye közül 600 korábbi — munkaviszonyai megjavítása és szervezkedési szabadsága biztosítását célzó — követelése elutasítása miatt 1836. febr. 21-én abbahagyta a munkát. A legényszálláson gyűlésező, s a munkát folytatókkal szemben erőszakot alkalmazó sztrájkolók ellen febr. 25-én egy csapat városi hajdú és egy század katona vonult fel. A sztrájkolók

megütözköztek a támadókkal, számos sebesülés történt, 91 szájrólkötőt bebörtönöztek. de napokig tartott, amíg a mesterlegények mozgalmát sikerült valamennyire lecsillapítani, — Az ügyre vonatkozó iratok: OL. Kanc. eln. 261, 262, 263, 268, 270/1836.

I. Barta

L'AGITATION QUI A ACCOMPAGNÉ L'ÉPIDÉMIE CHOLÉRIQUE DE L'ANNÉE 1831

L'historiographie bourgeoise a considéré l'agitation qui s'était manifestée en connexion avec l'épidémie de 1831 comme des désordres occasionnels de la populace risque-tout, désordres dont le but n'était autre que le pillage, la gabegie et la satisfaction des instincts destructeurs, et dont les participants ont bien mérité le feu de salve de l'armée et le jugement des tribunaux spéciaux. L'auteur examine l'histoire du mouvement en question sur la base d'un matériel archivistique récemment mis à jour et il constate que cette agitation représente l'un des phénomènes de la fermentation sociale qui tendait à ouvrir la voie qui était fermée quant au développement bourgeois; de ce point de vue, l'agitation était similaire aux autres mouvements de caractère paysan et plébéien. L'action analysée ici s'est formée sur le terrain des mouvements révolutionnaires européens et de la crise intérieure qui allait en s'approfondissant et cette agitation représentait — avec la grande révolte paysanne survenue quelques semaines plus tard — la culmination de la première vague initiale du développement hongrois qui montrait des tendances révolutionnaires. L'auteur expose les symptômes de cet état d'esprit révolutionnaire, en assignant une place dans cette évolution au mouvement qui éclata le 17 juillet. Il fait la distinction entre les deux branches du mouvement, l'émeute des étudiants universitaires, d'une part, et l'action des ouvriers des corporations à Pest, d'autre part, et il fait ressortir l'interdépendance de ces deux facteurs. En ce qui concerne les participants du mouvement des étudiants, respectivement la majorité de ceux qui ont été mis en accusation, il constate que la plupart de ceux-ci ont joué même plus tard un rôle important dans les mouvements progressistes et radicaux. En parlant de l'action des ouvriers artisans, il démontre que celle-ci ne représentait pas une émeute de maraudeurs et éléments subversifs, émeute inspirée par l'occasion seulement et les instincts, mais qu'elle était une tentative organisée afin d'abolir le blocus paralysant les importations et le trafic et prévenir le chômage ainsi que la disette qui menaçaient les ouvriers. L'étude contient des détails desquels il ressort qu'à l'arrière-plan du mouvement il y avait des forces qui essayaient de transformer celui-ci en une insurrection politique. En conclusion, l'auteur est d'avis que le mouvement a tiré son origine d'un terrain révolutionnaire, était inspiré des précédents également révolutionnaires et il estime que — tout compte fait — il représente la manifestation coordonnée de la couche intellectuelle radicale et de la force ouvrière citadine comme force politique et qu'il constitue un des premiers chaînons du développement tendant vers la révolution bourgeoise en Hongrie.

KUBINYI ANDRÁS

Csepel áttelepítése az 1838-as árvíz után

A Tanulmányok Budapest múltjából előző kötetében foglalkoztunk Csepel XVIII. századi és a XIX. század eleji népességével. Most a község életére nézve olyan nagyon fontos áttelepülést kívánjuk ismertetni.

Ha mai térképen megkeressük Csepelt, fővárosunk legtekintélyesebb ipari elővárosát, azonnal feltűnik a városközpont szabályos települése. Ez, a derékszögben érintkező utcákból és középben a legfontosabb középületeket tartalmazó térből álló terület nyilvánvalóan igazolja, hogy mesterséges telepítés történt. Valóban, Csepel eredetileg nem itt épült. A régi Csepel még a XIX. század első felében is ősi helyén állott, a Dunának Budafokkal átellenben fekvő partján.¹ A falu népe, miként a térkép is mutatja, hosszú, egysoros utcában élt. Fekvése a falut Buda felé fordította, bár a század első negyedétől egyre inkább a Pesttel való kapcsolatok lesznek döntők, ahogy erre már az 1828-as összeírás is rámutat.² Nemsokára megváltozik azonban a helység földrajzi fekvése, és ez még közelebb hozza Csepelt Pesthez.

Ezt a változást a Pest életében is oly szomorúan nevezetes 1838. évi árvíz hozta meg. Az árhullám ez év március 10-én érte el a Csepel-szigetet, és keresztül tört a gátakon is. A lakosság még néhány napig védekezett a gátak kijavításával, és új gátak emelésével, de 14-én az ár percek alatt elöntötte a falut.³ A lakosság a falu mögött elterülő, szárazon maradt dombokra menekült. A csepeli katasztrófa híre hamarosan elterjedt, és a hatóságok igyekeztek mindent megtenni a végveszélyre jutott község lakóinak érdekében. József nádor intézkedésére egy gőzhajó élelmiszert szállított a megszorult csepelieknek. A hajóval Széchenyi István gróf is meglátogatta a falut.⁴ Az árvíz szerencsére nem követelt emberáldozatot, még az állatállományt is sikerült néhány disznó kivételével megmenteni,⁵ azonban a helység 114 házából 106 teljesen elpusztult, és a megmaradt 8 épület is összeomlás előtt állott.⁶ Tönkrement a lakosság ingóságainak egy része is. A hatalmas, 94,7%-os kár⁷ miatt a község és az uradalom vezetősége arra gondolt, hogy nem engedi kitenni a falut újabb árvízveszélynek, és ezért nem járult hozzá a leomlott falu eredeti helyén történendő új felépítéséhez. A község vezetői az uradalomhoz fordultak, hogy az ármentes területeken kapjanak új falu-helyet. Az uradalom ki is jelölte az urasági juhaklak melletti, az árvízről mentesen maradt területet a község részére.